Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

سیستەمی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستان لە سایەی بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵیی دا

پ. ی. م. کاروان أورحمان إسماعیل بابان

یاسای گشتیی- زانکۆی گەشەپێدانی مرۆیی

karwan.ismail@uhd.edu.iq

پوختە:
ئەم توێژینەوەیە باس لە سیستەمی هەڵبژاردن ئەکات لە هەرێمی کوردستان دا. ئەم توێژینەوەیە لەوە ئەکۆڵێتەوە تا چەند دابەشکردنی هەرێمی کوردستان لەسەر بنەمای ژمارەی شارەکان بەسەر چوار بازنەدا کاریگەریی ئەبێت لەسەر گۆڕینی نەخشەی سیاسیی، تا چەند ئەبێتە هۆی دەرکەوتنی حزب و لایەنی سیاسیی تازە. لەم توێژینەوەیەدا میتۆدی وەسفیی و شیکاریی بەکارهێنراوە بۆ وەسفکردنی کاریگەریی سیستەمی یەک بازنەیی لە رابردوودا و شیکاریی یاسای هەڵبژاردن و بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵیی لەسەر هەڵبژاردنی خولی شەشەمی پەرلەمان، گەیشتۆتە ئەو دەرئەنجامەی کە هاوشێوەی هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق ساڵی ٢٠٢١ بە سیستەمی فرەبازنەیی کرا وئەزموونێکی سەرکەوتوی پێشکەش کرد، بە هەمان شێوە ئەم سیستەمە فرە بازنەییە بۆ هەرێمی کوردستانییش گونجاوە، لەبەر ئەوەی عێراق و هەرێمی کوردستان هەمان باروودۆخیان هەیە، ئەمە جگە لەوەی ئەم سیستەمی فرە بازنەییە یارمەتیدەرە بۆ گەیشتنی سەربەخۆکان و پارتە بچووکەکان بۆ پەرلەمان بەهۆی ئەوەی دەنگدەر مافی دەنگدانی هەیە لە بازنەیەکی دیاریکراودا لە سنووری پارێزگاکەی خۆی.

کلییلە وشەکان: پەرلەمان، فرەبازنەیی، سیستەمی هەڵبژاردن، دادگای فیدراڵیی، هەرێمی کورستان.

Recieved: 18/9/2024
Accepted: 12/10/2024

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەکیی:

بنچینـەی رەوایەتـی بـۆ حوکمدارێتـی و حوکمڕانـی وڵات بریتییـە لـە خواسـت و ئیرادەی گـەل، بۆیـە گـەل بـە شـێوەیەک ئەبێـت ئـەو ئیرادەیـە دەرببڕێـت کـە ئەویـش لـە رێگـەی دەنگـدان و هەڵبژاردنـی نوێنەرەکانـی خۆیـەوە ئەتوانێـت بەرجەسـتەی بـکات. هـەر بۆیـە هەڵبـژاردن بـە یەکێـک لـە دیارتریـن و سـەرەکییترین سـیماکانی هـەر سیسـتەمێکی دیموکراسـیی دائەنرێـت، وە لـە هەمـان کاتـدا هۆکارێـک و ئامرازێکـی گرنگیشـە بـۆ بەشدارییکردنی راستەقینەی گـەل لـە بڕیـاردان و بەڕێوەبردنـی وڵات لـە رێگـەی نوێنەرەکانیانـەوە.

دەسـتووری وڵاتـان هەڵبژاردنیـان وەک یەکێـک لـە پایـە گرنگەکانـی ژیانـی دیموکراسـیی وێنـا کـردووە و بـە بایەخـەوە باسـیان لـێ کـردووە بـە جیاوازی سیسـتەمەکان و ئەبێت لـە کاتـی دیاریکراوی خۆیـدا هەڵبـژاردن بـە رێکارە یاساییەکانی نـاو دەسـتوور یـان یاسـاکان بەرێـوە بچێـت. کـە زۆرینـەی وڵاتـان هـەر خولێکـی هەڵبژاردنیـان بـە چـوار سـاڵ دانـاوە بـۆ دووبـارە کردنـەوەی هەڵبـژاردن. لـە عێـراق دا نوێنەرایەتـی بـە ٤ سـاڵ دیاریکـراوە وەک لـە مـادەی ٥٦ ی دەسـتووری عێـراق دا هاتـووە.

رەنگـە هەندێـک لـە وڵاتـان هەڵبـژاردن تەنیـا بـۆ رووکـەش بکـەن، بـە واتایەکـی تـر تەنیـا بـۆ سـپییکردنەوەی رووی فەرمانـڕەواکان بێـت ئەگینـا هیـچ گۆڕانکارییەکـی جەوهـەری روونـادات، چونکـە پێشـوەختە بڕیـار لەسـەر ئەنجامـەکان دراوە و هەڵبـژاردن تەنیـا پرۆسـەیەکی رووکەشـی بـێ ناوەرۆکـە، هـەر بۆیـە خەڵـک متمانـەی بـەم جـۆرە هەڵبژاردنـە نییـە و هیـچ هیـوا و ئومێدێکـی لەسـەر هەڵناچـن و ناچـن بـە پیـر سـندووقەکانی دەنگدانـەوە و رێـژەی بەشـدارییکردنی هاووڵاتیـان زۆر کەمـە.

بـەڵام لـە بەرانبـەردا هەڵبژاردنـی راسـتەقینە پرۆسـەیەکی هیـوا بەخشـە بـۆ هاووڵاتیـان چونکـە دەسـەڵات دەسـتا و دەسـتی پێدەکرێـت و ئـەو نوێنـەرەی نەیتوانیـوە خزمەتـی خەڵکەکـەی خـۆی بـکات متمانـەی خـۆی ئەدۆڕێنێـت، جارێکـی تـر دەنـگ ناهێنێتـەوە و متمانـەی گـەل بەدەسـت ناهێنێتـەوە، گـەل دەنـگ ئـەدات بـەو کەسـانەی جێـی هیـوا و متمانـەن، هـەر بۆیـە ئەبینیـن لـەم جـۆرە هەڵبژاردنانـەدا خەڵـک بـە ئومێدێکـی زۆرەوە و بـە رێژەیەکـی زۆر بەشـداریی لـە هەڵبژاردنەکانـدا ئەکـەن، چونکـە ئەزانـن چارەنـوس و ئاینـدەی خۆیـان و وڵات لـە رێگـەی سـندوقەکانی دەنگدانـەوە دیـاری ئەکرێـت، گـەل سـندوقەکانی دەنگـدان بـە دادگایـەک ئەزانـن بـۆ دادگاییـک ردنـی ئـەو کەسـانەی کـە جێگـەی ئـەو متمانەیـە نـە بـوون لـە جیاتـی چارەسـەرکردنی کێشـە و گرفتەکانـی هاووڵاتییـان لـە خەمـی خۆیـان و دەورووبەریـان بـوون.

بایەخـی توێژینەوەیـە: بایەخـی ئـەم توێژینەوەیـە تیشـک خسـتنە سـەر جـۆری سیسـتەمی هەڵبژاردنە لـە هەرێمی کوردسـتان هەروەهـا گرنگیـدان بـە یاسـای هەڵبژاردنـی پەرلەمانـی کوردسـتان ژمـارە (١) سـاڵی ١٩٩٢ و هەموارەکانـی، هەروەهـا بایەخـدان بـە بڕیـاری دادگای بـاڵای فیدراڵـی ژمـارە (٨٣ / ١٣١ و١٨٥/ فیدراڵـی/ ٢٠٠٣) لەسـەر بابەتـی هەڵبژاردنـی هەرێمـی کوردسـتان و یاسـای هەڵبـژاردن، کـە جێگـەی گفتوگـۆ و مشـتومڕێکی زۆرە. وە کاریگەریـی ئـەو بڕیـارە لەسـەر پرۆسـەی هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتاندا، دوای ئـەوەی بڕیاریـدا هەڵبـژاردن بـە فـرە بازنەیـی بکرێـت.

کێشـەی توێژینـەوە: یاسـای هەڵبژاردنـی پەرلەمانـی کوردسـتان کاری بـە سیسـتەمی یـەک بازنەیـی کـردووە، وە هەروەهـا سیسـتەمی کۆتـای کەمینـەکان کـە بـۆ ماوەیەکـی زۆر کارپێکـراوە بـە هـۆی ئـەم بڕیـارەی دادگاوە گۆڕانکاریـی بەسـەردا هاتـووە، هەرێمـی کوردسـتان لـە سیسـتەمی یـەک بازنـەوە بـووە بـە فـرە بازنـە، ئەژمارکردنـی دەرئەنجامـەکان بـۆ کاندیـدەکان لـەم سیسـتەمەدا بەپێـی زۆرینـەی دەنگـەکان ئەبێـت. بۆیـە کێشـەی توێژینەوەکـە خـۆی لـەوەدا ئەبینێـت کـە ئایا ئـەم سیسـتەمە دوای بڕیارەکـەی دادگا بـەو بنەمـا جیاوازانـەوە تاچەنـد دەتوانێـت گۆڕانـکاری لەدەرئەنجامـی پرۆسـەی

هەڵبـژاردن بـکات، بەئاراسـتەیەك کـە لەسـایەیدا پرۆسـە سیاسـییەکەش نەخشـەیەکی جیاوازتـری لـێ بکەوێتـەوە لـەوەی کـە ئێسـتا هەیـە، یاخـود لەژێـر سـایەی ئـەم سیسـتەمەدا لیسـتی نـوێ سـەرهەڵبدەن کـە بتوانـن دەنگی خەڵـکی بـەلای خۆیانـدا رابکێشـن جیـاواز لـە حزبەکانـی پێشـوو کـە بـراوەی هەڵبژاردنـەکان بـوون.

ئامانجـی توێژینـەوە: گەیشـتنە بـەو دەرئەنجامـەی ئایـا ئـەم هەڵبژاردنـە بەپەیرەوکـردنی ئـەم سیسـتەمە تازەیـە بـە فـرە بازنەیـی و نەمانـی کۆتـاکان بـەو شـێوەیەی لـە رابـردودا هەبـوو تـا چەنـد کاریگەریـی ئەبێـت لەسـەر نەخشـەی پێکهاتـەی پەرلەمانـی کوردسـتان و لەسـەر پرۆسـەی سیاسـیی لـە هەرێمـی کوردسـتاندا، بـە ئاراسـتەی داهێنـانی نەخشـەیەکی جیاوازتـر لـەو پێکهاتەیـەی کـە پێشـتر هەبـوو لـە نـاو پەرلەمـان و رەنگدانـەوەی لـە حکومـەت و سیسـتەمی سیاسـیی لـە هەرێمـی کوردستاندا.

گریمانـەی توێژینـەوە: سیسـتەمی نوێـی هەڵبـژاردنی پەرلەمانـی کوردسـتان گۆرانکاریـی دروسـت ئـەکات لـە نەخشـەی سـیاسی هەرێمـی کوردسـتاندا، بـە گریمانـەی ئـەوەی یاسـاکە وەکـو خـۆی جێبەجـێ بکرێـت و دوور بێـت لـە دەسـتێوەردانی حزبیـی و گزییکـردن.

میتـۆدی توێژینـەوە: لەئامادەکـردنی ئـەم توێژینەوەیـەدا سـوود لـە میتـۆدی شـیکاریی و وەسـفیی (المنهـج التحليـلي والوصفـي) وەرگیـراوە بـۆ شـیکردنەوەی ئـەو برگـەو مادانـەی نـاو دەسـتووری عێـراق کـە پەیوەندیـدارن بـە بابەتەکەمانـەوە و بـە یاسـای هەڵبژاردنـی پەرلەمانـی کوردسـتان ژمـارە (١) سـاڵی ١٩٩٢ و هەمـوارەکانی، هەروەهـا سـوودمان وەرگرتـووە لـە میتـۆدی بەراوردکاریـی (المنهـج المقـارن) بـۆ بەراوردکـردنی بابەتـەکانی نـاو ئـەم یاسـایە بـە یاسـاکانی تـری هەڵبژاردنـەکانی پەرلەمانـی کوردسـتان لـە پێشـوودا.

نەخشـەی توێژینـەوە: وە بـۆ گەیشـتن بـە ئامانجـی توێژینەوەکـە هەوڵئەدەیـن بـە پێـی ئـەم نەخشـەیە کار بکەیـن، توێژینەوەکەمـان دابـەش ئەکەیـن بـۆ دوو باسـی سـەرەکیی، لـە یەکەمیانـدا تیشـک ئەخەینـە سـەر گەشـەکردن و پێگـەی هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتاندا ئەویـش لـە دوو تـەوەردا تاوتوێـی مێـژووی سـەرهەڵدانی هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتان و چەمکـی سیسـتەمی هەڵبـژاردن ئەکەیـن، بـەڵام لـە باسـی دووەمـدا چۆنێتـی دابەشـکردنی بازنـەکان و کاریگەریـی لەسـەر پرۆسـەی هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتاندا روون ئەکەینـەوە، تیایدا باسـی سیسـتەمی هەڵبژاردنـی یـەک بازنەیـی و فـرە بازنەیـی و دەرئەنجامەکانـی ئەکەیـن و، بریـاری دادگای فیدراڵیـی لەسـەر سیسـتەمی هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتاندا تاوتـوێ ئەکەیـن.

باسی یەکەم: گەشەکردن و پێگەی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستان

هەڵبـژاردن لـە هەرێمـی کوردسـتاندا مێژوویەکـی زۆر دوور و درێـژی نییـە، چونکـە پێـش راپەرینـی کۆمەڵانـی خەڵکـی کوردسـتان لـە سـاڵی ١٩٩١ دا لـە عێراقـدا هەڵبژاردنـی راسـتەقینە بوونـی نەبـوو، ئـەوەی هەبـوو تەنیا متمانەدانـەوە و بەیعەتـدان بـوو بـە سـەرۆکی ئـەو کات و حکومەتەکـەی، لـە ژێـر فشـاردا خەڵکیـان ناچـار ئەکـرد بـڕوات بـۆ دەنگـدان و تاکـە حـزب و تاکـە سـەرکردە کـۆی دەنگەکانـی بەدەسـت ئەهێنـا، بـەڵام لـە دوای سـاڵی ١٩٩١ گۆڕانکاریـی روویـدا لـە باروودۆخـی عێـراق بـە گشـتیی و هەرێمـی کوردسـتان بـە تایبەتیی. لـەم روانگەیـەوە ئـەم باسـە دابـەش ئەکەیـن بـۆ دوو تـەوەر لـە یەکەمیـان دا بـاس لـە سـەرهەڵدان و خولەکانـی پەرلەمـان و هەڵبژاردنـەکان ئەکەیـن وە لـە تـەوەری دووەمیشـدا بـاس لـە سیسـتەمی هەڵبـژاردن ئەکەیـن لـە کوردسـتاندا.

تەوەری یەکەم: مێژووی سەرهەڵدانی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستان

لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی نێوان عێراق - ئێران، شاڵاوە سەربازییەکانی سوپای عێراق بۆ ناوچە ئازادکراوەکان بە فراوانی دەستی پێ کردەوە، پرۆسەی سەربازیی ئەنفال لە مانگی شوباتی ساڵی ١٩٨٨ دەستی پێکردبوو هەتا وەستاندنی جەنگی عێراق- ئێران لە هەمان ساڵدا بە شێوەیەکی دڕندانەتر و لەو ناوچانەی کوردستان کە هێشتا هێزی پێشمەرگە بەرگریی لێ ئەکرد وەکو ناوچەکانی دەشتی هەولێر و بادینان هەڵمەتەکانیان چڕترکردەوە و زیاتر لە ٤٥٠٠ گوندی کوردستانییان وێرانکرد و زیاتر لە ١٨٠٠٠٠ خەڵکی سڤیلی کوردیان بێ سەر و شوێنکرد.

پاشان سوپای عێراق لە ٢/ ٨/ ١٩٩٠ کوەیتی داگیرکرد و بە بڕیارێک وەکو پارێزگایەک لکێنرا بە عێراقەوە، بەمەش هەلومەرجێکی سیاسیی نوێ لە ناوچەکەدا سەریهەڵدا. بۆ یەکەمجار لە مێژووی خەباتی گەلی کوردستان لە عێراقدا، بەرەی کوردستانی بەپشتیوانیی و بەشداری ی جەماوەری کوردستان توانیان لە راپەڕینی ساڵی ١٩٩١ بەشێکی زۆری خاکی کوردستانی عێراق رزگار بکەن.

ماوەی مانگێک هەموو شارە گەورەکانی کوردستان لە ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە و جەماوەری راپەڕیوودا بوون، بەڵام رژێمی عێراقی هێرشی هێنایەوە سەر کوردستان و شارە گەورەکانی کەرکوك و سلێمانی و هەولێر و دهۆکی بە زەبری هێز داگیرکردەوە. بۆرزگار بوون لەو شاڵاوە گەلی کوردستان بە هەموو پێکهاتەکانیەوە، لەکۆڕەوێکی ملیۆنییدا بەرەو ناوچە سنووریەکانی ئێران و تورکیا کۆچییان کرد. دواتر لەسەر پێشنیازی فەرەنسا و بەپشتیوانی ئەمریکا و بەریتانیا، بڕیاریان دا بە جێگیرکردنی هێزێکی ١٣٠٠٠ کەسیی لە هێزی هاوپەیمانان بۆ ئەوەی کارە مرۆییەکەیان لە کوردستانی عێراق بکەن، کە بریتی بوو لە گەیاندنی فریاگوزارییەکان بۆ ئەو کەسانەی پێویستییان پێیەتی لە ئاوارەکان و ڕێخۆشکردن بۆ گەڕانەوەیان بۆ سەر ماڵ و زێدی خۆیان. ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتیی بڕیاری ٦٨٨ی دەرکرد، هەروەها سەرۆکی ئەوکاتەی ئەمریکا جورج بوش، لە ٢٢/ ٨/ ١٩٩٢ بڕیاری ناوچەی ئارامی لە خوارووی عێراق بۆ پاراستنی دانیشتوانی شیعە راگەیاند، هەریەکە لە واشنتۆن و پاریس و لەندەن، ناوچەی دژە فڕینیان راگەیاند. ناوچەی پەناگەی ئارام (Safe Haven) لە ناوەڕاستی نیسانی ١٩٩٢ بۆ کورد درووست کرا، لە ئەنجامدا هێزەکانی عێراق بە پێی بڕیارەکە دوورخرانەوە بۆ خوار هێڵی پانیی ٣٦ وە ناوچەی دژە فڕین (No Fly Zone) راگەیەنرا لە سەرووی هێڵی پانیی ٣٦.

لە کۆتایی مانگی تشرینی یەکەم ساڵی١٩٩١ دوای ئەوەی حکومەتی عێراق بڕیاریدا بە کشانەوەی هەموو یەکە کارگێڕییەکانی خۆی لە ناوچە کوردییەکاندا، بەرەی کوردستانیی وەکو دەسەڵاتێکی دیفاکتۆ جێگای گرتەوە وەک دەسەڵاتێکی شۆڕشگێڕ (کە بە شێوازی دەستووریی و یاسایی نەهاتبووە سەرکار) وە بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییی دەسەڵاتە کارگێڕیی و یاساییە، پێویست بوو لەسەری باسی هەڵبژاردن بکات و شەرعییەتەکە بگۆڕێ بۆ شەرعییەتی یاسایی، لەسەر ئەم بنەمایە یاسای هەڵبژاردنی دەرکرد و کردیو، هەروەکو ئەوەی دەسەڵاتەکانی هاوپەیمانان دوای ساڵی ٢٠٠٣ لە عێراق هەیانبوو لەدوای رووخانی دەسەڵاتی عێراق.

لە رۆژی ١٩ ئایاری ساڵی ١٩٩٢ بە چاودێریی نێودەوڵەتیی هەڵبژاردنێکی گشتیی جێبەجێ کرا و دەسەڵاتێکی خۆبەڕێوەبردنی سەربەخۆ لە کوردستان پێکهێنرا، هەرسێ دەسەڵاتەکەی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەریی دامەزراند، دەسەڵاتی یاسادانان بەشێکی زۆری یاساکانی رژێمی عێراقی هەڵوەشاندەوە وکۆمەڵێک یاسا و رێنمایی تازەی دەرکرد. بەپێی یاسای ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستان - عێراق ژمارە ١ ساڵی ١٩٩٢ پەیوەندییە یاساییەکان لە نێوان حکومەتی هەرێم و حکومەتی ناوەندا رێکخرا. کە دواتر لە یەکەم دەستووری عێراقی دوای روخانی رژێمی

پێشوو جەختکرایەوە لەسەر ئەوەی کورد مافی نەتەوەیی خۆی هەبێت لە ناو عێراقدا، ئەویش بە پێی مادەی ٥٣ یاسای کارگێڕیی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە ساڵی ٢٠٠٤.
لە هەرێمی کوردستاندا پێنج خولی هەڵبژاردن جێبەجێ کراوە، بە پێویستیی ئەزانین لەم کورتە مێژووییەدا باسێک لە سیستەمی هەڵبژاردن بکەین لە هەر پێنج خولەکەی پەرلەمانی کوردستان:

١- خولی یەکەمی پەرلەمان (١٩٩٢ - ١٩٩٤).
هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان و رابەری گشتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان، لەرێگای دەنگدانی گشتی ونهێنی و راستەوخۆ سیستەمی نوێنەرایەتی رێژەیی، لە ١٩/ ٥/ ١٩٩٢ بەبەشداری نزیکەی یەك ملیۆن دەنگدەر، کە نوێنەرایەتی زیاتر لەسێ ملیۆن و نیو هاوڵاتیان دەکرد کرا.
لەم هەڵبژاردنەدا ٧ لیست بەشداریی هەڵبژاردنەکانیان کرد. بەپێی یاسای هەڵبژاردن هەر حزبێك ئەبوایە ٪٧ دەنگەکان بەدەست بهێنێ بۆ ئەوەی کورسیەکی پەرلەمان مسۆگەر بکات.
بە پێی یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستان، ٥ کورسیی بۆ مەسیحییەکانی کوردستان تەرخان کرا، کە چوار ئەندامیان لە لیستی بزوتنەوەی دیموکراتی ئاشووریی و یەک ئەندامیش بۆ لیستی یەکگرتووی مەسیحییەکانی کوردستان و، پێنج کورسیی بۆ تورکمان تەرخان کرا، کە پاڵێوراوانی تورکمان کێبڕکێی لەسەر ئەکەن، هەروەها یەک کورسیی بۆ ئەرمەن تەرخان کرا.
لە یەکەم هەڵبژاردنی کوردستانەوە رەچاوی رێژەی ژنان کراوە بۆ ئەندامێتیی پەرلەمان، هەر کیانێکی سیاسیی لە هەرێمدا بۆی هەبوو لیستێکی تایبەت بە ناوی پاڵێوراوەکانی خۆی هەبێت بەو مەرجەی رێژەیەک لە ژنانی تێدا بێت کە لە (٪٣٠) کەمتر نەبێت، وە ناوی پاڵێوراوەکان بە شێوەیەک ریزبەندکرابن کە نواندنی رێژەی ژنان لە پەرلەماندا مسۆگەر بکات، بە مەرجێک ژمارەی پاڵێوراوەکان لە هەر لیستێکدا لە (٣) پاڵێوراو کەمتر نەبێت. وە لە حاڵەتی نەهاتنە دی ی ئەو رێژەیەی کە دانراوە بۆ ژنان ئەوا ژمارەی پێویستیی ژنان لە نێوان براوەکاندا بە پێی زۆرینەی دەنگ کە بەدەستیان هێناوە ژنان پێش ئەخرێن بۆ تەواوکردنی ئەو رێژەیە.
خولی هەڵبژاردنی یەکەم لە رووی دەستورییەوە پێی ناوترێت (دەسەڵاتی دامەزرێنەر) تەنیا خولی هەڵبژاردنی یەکەمە، (دەسەڵاتی دامەزرێنەر) ئەوەیە کە یەکەمجار دەستوور دائەنێت، بەڵام ئەگەر وای دابنێین کە یاسای هەڵبژاردن یاسایەکە سرووشتی دەستووریی هەیە لەم روانگەیەوە ئەشێ بە (خوازەیی) پێی بوترێت دەسەڵاتی دامەزرێنەر نەک بە شێوەیەکی راستەقینە.
جێی سەرنجە لە ساڵی ١٩٩٤ بە هۆی هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆوە پەرلەمانی کوردستان نەیتوانی درێژە بە کارەکانی خۆی بدات.
پێمان وایە دیاریکردنی ئەو رێژەیە بۆ ژنان گۆڕانکارییەکی جۆری بوو لە پرۆسەی سیاسیی و دیموکراسیی هەرێمی کوردستاندا، کە پێشتر و لە ناوچەکەدا ئەو رۆڵ و گرنگییە نەدرابوو بە ژنان.

٢- خولی دووەمی پەرلەمان (٢٠٠٥ – ٢٠٠٩).
شەڕی ناوخۆ لە ٢/ ٥/ ١٩٩٤ هەڵگیرسا بەو هۆیەوە نەتوانرا هەڵبژاردنی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان لە کاتی خۆیدا بکرێت. تەشەنەسەندنی گرژیی و ئاڵۆزییەکانی ناوخۆ و زیاد بوونی مەترسیەکان بۆ سەر سیستەمی

سیاسیی کوردستان سەرەنجام پەرلەمانیش بووە قوربانی شەڕی ناوخۆ و بۆ ماوەیەکی زۆر نەیتوانی ڕۆڵی خۆی ببینێ و ئەرکەکانی خۆی جێبەجێ بکات. خولی یەکەمی پەرلەمان بەهۆی لێکەوتەکانی ئەو شەڕەوە، سێ جار تەمەنی درێژکرایەوە، تا لە کانونی دووەمی ٢٠٠٥دا هەڵبژاردنی خولی دووەم ئەنجامدرا.

ڕۆژی ٣٠/ ١/ ٢٠٠٥، هەڵبژاردنی خولی دووەمی پەرلەمانی کوردستان کرا کە هاوکات بوو لەگەڵ هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق و هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی پارێزگاکان.

لەم هەڵبژاردنەکەدا ١٣ لیست و قەوارەی جیاواز بەشدارییان کرد کە بە سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی بەڕێوە چوو دەنگدان بە لیستی داخراو بوو، وە هەرێمی کوردستان بە یەک ناوچەی دەنگدان دانرا. تیایدا یەك ملیۆن و ٧٥٣ هەزار و ٩١٩ کەس لە کورد و تورکمان و کلدان و ئاشوری و موسڵمان و مەسیحیی و ئێزدیی بەشدارییان کرد و ژمارەی ئەندامانی پەرلەمانیش لە ١٠٥ کەسەوە بەرزکرایەوە بۆ ١١١ ئەندام، لێرەوە سەرەتایەکی نوێ لە هاوکێشەی هێز لە هەرێمی کوردستان دەستپێکرد، بە شێوەیەك هەردوو پارتی دەسەڵات زۆرینەی رەهای پەرلەمانی کوردستانیان گرتەدەست (٨٩٪ی دەنگەکانیان بەدەست هێنا) کە ئەیکردە ١٠٤ کورسی پەرلەمان، لە ئەنجامدا ٣ لیست لە کۆی ١٣ لیست توانییان بگەنە پەرلەمان، ئەوانیش لیستی نیشتمانیی دیموکراتی کوردستان کە (١٠٤) کورسیی و لیستی کۆمەڵی ئیسلامیی کوردستان عێراق (٦) کورسیی و لیستی حزبی زەحمەتکێشانی کوردستان و سەربەخۆکان (١) یەك کورسییان بەدەست هێنا.

پێمان وایە زیادکردنی کورسییەکان بۆ ١١١ کورسی لەسەر بنەمایەکی زانستیی یان ژمارەی دانیشتوان زیاد نەکرا و، نەیتوانی لە پەرلەمانی کوردستاندا بەشداریی راستەقینە بۆ پێکهاتەکان بهێنێتە دیی.

٣- خولی سێیەمی پەرلەمان (٢٠٠٩ - ٢٠١٣).

ڕۆژی ٢٥/ ٧/ ٢٠٠٩ هەڵبژاردنی خولی سێیەمی پەرلەمانی کوردستان بەڕێوە چوو کە تێیدا ٢٤ لیست و قەوارەی جیاواز بەشدارییان تێداکرد بۆ کێبرکێ لەسەر ١١١ کورسیی پەرلەمان، تیایدا ١١ لیست توانییان ڕێژەی یاسایی بە دەستبهێنن و ببنە خاوەنی کورسی پەرلەمانی، هاوکات لەگەڵ هەڵبژاردنی خولی سێیەمدا، هەڵبژاردن بۆ سەرۆکی هەرێمیش بەڕێوەچوو. هەروەها ١١ کورسیی بۆ کۆتان تەرخانکرا. کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکان لەعێراق نوسراوێکی ئاراستەی پەرلەمانی کوردستانی کردووە و تیایدا راستاندنی کۆتایی لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکە کردووە. لەم هەڵبژاردنەدا ئۆپۆزسیۆن ژمارەیەکی بەرچاو کورسیی پەرلەمانی بە دەستهێنا.

لەم هەڵبژاردنە سیستەمی هەڵبژاردن بە لیستی داخراو بوو هەر وەکو هەڵبژاردنەکەی ٢٠٠٥. هەر حیزبێکیش ئەبوو ٣٠٪ پاڵێوراوەکانی ژن بن. وە مەرجی تەمەن بۆ خۆپاڵاوتن ٢٥ ساڵی بوو، ئەبوو پاڵێوراو بە چاکی خوێندن و نووسین بزانێت. هەروەها کورسیی کۆتاکان بە ١١ کورسیی دیاریکرا هەر یەکە لە تورکمان ٥ کورسیی و کلدان و سریان و ئاشوور پێکەوە ٥ کورسیی، کورسییەکیش بۆ ئەرمەن. وە هەرێمی کوردستان لە رووی بازنەی هەڵبژاردنەوە بە یەک بازنەیی و ژمارەیەک ناوەندی دەنگدان دانرا.

پێمان وایە لەم خولەی پەرلەماندا گۆڕانکاریی گەورەی بەسەر پێکهاتە و ژمارەی کورسییەکانی پەرلەماندا هات، یەکەمجار بوو ئۆپۆزسیۆنێکی کارا بچێتە پەرلەمانەوە و ڕۆڵ و کاریگەریی هەبێت لەسەر گۆڕانی ژمارە و ڕێژەی دەنگەکان و کورسیی لیستەکان بە گشتیی، هەروەها کورسیی کۆتاکانیش بە گۆڕانکارییەکی تر دائەنرێت کە کاریگەریی لەسەر پێکهاتەی پەرلەمان هەبوو. بەڵام لە رووی سیستەمی هەڵبژاردنەوە هەر هەمان شێوەی هەڵبژاردنی پێشوو

بـوو، لـە رووی بازنـەی هەڵبـژاردن و کورسـیی کۆتاکانـەوە.

٤- خولی چوارەمی پەرلەمان (٢٠١٣ - ٢٠١٨).

بـە فەرمانـی هەرێمـی ژمـارە (٥٠) لـە رۆژی (١٨/ ٤/ ٢٠١٣) سـەرۆکی هەرێمـی کوردسـتان رۆژی ٢١/ ٩/ ٢٠١٣ دیاریکـرد وەك کاتـی سـازدانی هەڵبژاردنـی خولـی چوارەمـی پەرلەمانـی کوردسـتان – عێـراق و هەڵبژاردنـی سـەرۆکی هەرێـم چونکـە ویلایەتـی سـەرۆکی هەرێمیـش لەهەمـان وادە کۆتـای ئەهـات وە بـە پێـی یاسـای سـەرۆکایەتی هەرێـم هاووڵاتیانـی کوردسـتان – عیـراق، سیسـتەمی هەڵبژاردنـی سـەرۆک بـە دەنگدانێکـی گشـتیی و نهێنیـی و راسـتەوخۆ، سـەرۆکێک بـۆ هەرێـم هەڵدەبژێـرن کـە لەسـەر ئاسـتی ناوخـۆ و ئاسـتی دەرەوەش نوێنەرایەتییـان دەکا و بـە ناویانـەوە دەدوێـت و هەماهەنگـی لـە نێـوان دەسـەڵاتە فیدراڵییـەکان و دەسـەڵاتەکانی هەرێمـدا دەکات.

لـە ٢١/ ٩/ ٢٠١٣ پرۆسـەی هەڵبژاردنـی خولـی چوارەمـی پەرلەمانـی کوردسـتان بـە پێـی یاسـای ژمـارە (١٥) سـاڵی ٢٠١٣ یاسـای هەموارکـراوی پەرلەمانـی کوردسـتان ژمـارە (١) سـاڵی ١٩٩٢ هەموارکـراو بەسیسـتەمی نیمچەکـراوە بـە دەنگدانـی نهێنیـی و راسـتەوخۆ بـە سیسـتەمی نوێنەرایەتـی رێژەیـی بەرێوەچـوو، بـە سیسـتەمی یـەک بازنەیـی، کـە تیایـدا (٣١) لیسـت بەشـداری پرۆسـەکەیان کـرد و سـەرەنجام (١٧) لیسـت توانیـان سـەرکەوتن بەدەسـتبێنن.

پێمان وایـە لـەم خولـەدا گۆڕانکارییەکـی بەرچـاو روویـەدا، ئۆپۆزسیۆن چونـە دەسـەڵاتەوە، ژمارەیەکـی کـەم دەنگـی ناڕازی لەپەرلەمـان هەبـوو، ئارامییەکـی رێژەیـی لەپەرلەمـان بـە دیـی ئەکـرا، بـە بـەراورد بـە خولـی پێشـووی پەرلەمـان.

٥- خولی پێنجەمی پەرلەمان (٢٠١٨- ٢٠٢٢)

بـە پێـی مـادەی یەکـەم برگـەی یەکـەم لـە یاسـای ژمـارە (٢)ی سـاڵی ٢٠١٧ ی یاسـای دابەشـکردنی دەسـەڵاتەکانی سـەرۆکایەتی هەرێـم بەسـەر دامـەزراوە دەسـتورییەکانی هەرێـم، سـەرۆک وەزیرانـی هەرێمـی کوردسـتان بـە مەرسـومی ژمـارە ١ ی سـاڵی ٢٠١٨، رۆژی ٣٠/ ٩/ ٢٠١٨ دیاریکـرد بـۆ بـە رێوەچونـی هەڵبژاردنـی خولـی پێنجەمـی پەرلەمانـی کوردسـتان.

بـە پێـی راگەیەنـراوی کۆمسـیۆنی بـاڵای سـەربەخۆی هەڵبـژاردن و راپرسـیی لـە هەرێمـی کوردسـتاندا (٣٠٨٥٤٦١) هاووڵاتـی مافـی دەنگدانیـان هەبـوو. لـەو ژمارەیـە ١٨٤٥٩٧٩ هاووڵاتـی بەشـداریی پرۆسـەی دەنگدانیـان کـرد کـە رێـژەی بەشـداریی هاووڵاتیـان ئەیکـردە ٥٩٪. لـەو هەڵبژاردنـەدا ٢٩ لیسـت بەشـداریی هەڵبژاردنییـان کـرد، لـە ئەنجامـدا ١٦ لیسـت توانیـان کورسـیی پەرلەمـان بەدەسـتبهێنن. ئـەم هەڵبژاردنـە بـە پێـی یاسـایەك ئەنجـام درا کـە لـە سـاڵی ٢٠١٣ دا هەمـوار کراوەتـەوە (یاسـای ژمـارە ١٥ی سـاڵی ٢٠١٣) کـە ئەمـە حەوتـەم هەموارکردنـەوەی یاسـای هەڵبـژاردن بـوو. پشتبەسـت بـە یاسـاکە هەڵبـژاردن بـە پێـی سیسـتەمی لیسـتی کـراوەی سـنووردار بەرێـوە چـوو، لـە یـەک بازنـەی هەڵبژاردنـدا.

بـە رێوەچونـی ئـەم هەڵبژاردنـە بـە پێـی یاسـایەک کـرا کـە حـەوت جـار هەمـوار کراوەتـەوە، پێمان وایـە ئەمـە بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی ئـەو یاسـایە نەیتوانیـوە بـە پێـی پێویسـتەکان و باروودۆخـی کوردسـتان هەنـگاو بنـێ. چونکـە پێنـج هەڵبژاردنـی پـێ کـراوە بـەڵام حـەوت هەمـواری بـە خۆیـەوە دیـوە ئەمـەش نیشـانەیە لەسـەر هەنـگاو نەنـان پـێ بـە پێـی گۆڕانکارییـەکان.

هەڵبژاردنـی خولـی شەشـەم ئەبوایـە لـە سـاڵی ٢٠٢٢ بکرێـت بـەڵام نەکـرا و لـە مـاوەی دوو سـاڵی رابـردودا سـەرۆکی هەرێـم چەندیـن کاتـی جیـاوازی دیاریکـرد بـۆ ئەنجامدانـی هەڵبـژاردن بـەڵام بـە هـۆکاری جیـاواز و ناکۆکیـی سیاسـیی نێـوان لایەنـەکان لەسـەر یاسـای هەڵبـژاردن و گۆڕانکاریـی لـە ژمـارەی کورسـییەکانی پەرلەمـان و کۆتـاکان هەڵبـژاردن نەکـرا.

سەرۆکی هەرێمی کوردستان پێنج جار مەرسومی دەرکردووە و وادەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستانیی دیاریکردووە.

تەوەری دووەم: چەمکی سیستەمی هەڵبژاردن

لەبەر ئەوەی لە هەرێمی کوردستاندا دەستوورێکمان نییە کە سیستەمی هەڵبژاردنی دەستنیشان کردبێت، تەنها یاسای هەڵبژاردنی هەرێمی کوردستان ژمارە (١) ساڵی (١٩٩٢) هەیە کە پشتی پێ ببەسترێت بۆ هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان، دیارە ئەویش بێ کەموکوڕی نییە هەر بۆیە چەندین جار هەمووارکراوەتەوە. دواجار دادگای باڵای فیدراڵیی بڕیاری هەڵوەشانەوەی هەندێک لە هەموارکردنانەی دەرکرد.

مەبەست لە سیستەمی هەڵبژاردن هەموو ئەو یاسایانە ئەگرێتەوە کە پرۆسەی هەڵبژاردن ڕێکئەخات، هەر لە یاسای حزبەکان بۆ ڕێگای ئەژماری دەنگەکان و وەرگێڕانی بۆ کورسیی پەرلەمانی، وە شێوازی کارتی دەنگدان. هەروەها سیستەمی هەڵبژاردن بە ئامرازێکی سیاسیی دائەنرێت کە یارمەتیدەرە بۆ دانانی پەیکەری سیستەمی سیاسیی وە لەو ڕێگایەوە ئەتوانرێت کاریگەریی لەسەر نەخشەی حزبەکان و ژمارەی حزبەکان دابنرێت. بۆ نموونە سیستەمی زۆرینە هاندەرە بۆ دەرکەوتنی سیستەمی دوو حزبیی وەکو بەریتانیا و ئەمریکا، لە کاتێکدا سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی یارمەتییدەرە بۆ فراوانکردنی نەخشەی حزبیی و دەرکەوتنی هاوپەیمانێتیی، ئەو هاوکێشەیەی بەکاردێت لە سیستەمی نوێنەرایەتی ڕێژەیی بۆ دابەشکردنی کورسییەکانی پەرلەمان ئەکرێت وا ئاراستە بکرێت بۆ بەرژەوەندی یان لە دژی حزبە بچووکەکان یان حزبە گەورەکان. هەر لەو سیستەمی هەڵبژاردنەدا چۆنێتی نوێنەرایەتی کەمینەکان لە ئەنجوومەنی نوێنەران دیاری ئەکرێت، تەنانەت هەر بەو سیستەمە بێ بەش ئەکرێن لەم مافە ئەویش لە ڕێگەی فێڵێکی یاساییەوە وەکو دیاریکردنی ڕێژەیەکی بەرزی دەنگەکان کە ئەبێت بیهێنن بۆ ئەوەی بچنە ناو ئەنجوومەنی نوێنەرانەوە.

سیستەمی هەڵبژاردن بە بنەمای پرۆسەی هەڵبژاردن دائەنرێت، بەڵام جیاوازە لە مافی هەڵبژاردن، مافی هەڵبژاردن و ڕێکخستنی پرۆسەیەکی پێشوەختەی سیستەمی هەڵبژاردنە کە پەیوەندیی هەیە بە مافی دەنگدان و بەکارهێنانی ئەو مافە دەستوورییەوە، بەڵام سیستەمی هەڵبژاردن هەر لە سەرەتاوە ڕێوشوێنی هەڵبژاردن و ئاشکراکردنی ئەنجامەکانی هەڵبژاردن دیاری ئەکات، پرۆسەیەکی هونەرییە بۆ ڕێکخستنی مافی تاک لە پیادەکردنی ئەو مافەی هەیەتی بۆ هەڵبژاردن. سیستەمێکی هەڵبژاردنی نموونەیی نییە بۆ هەموو سیستەمە سیاسییەکان بگونجێت تا سیستەمی هەڵبژاردن لەسەر ئاستی جیهان دیاری بکرێت، ئەو سیستەمە هەڵبژاردنەی لە وڵاتێکدا سەرکەوتووە ئەوەیە کە بۆ ژیانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و ڕۆشنبیریی کۆمەڵگاکەی گونجاوە و لە ئاستی چاوەڕوانی دەنگدەرەکانیەتی مەرج نییە هەمان نموونە لە وڵاتێکی تر هەمان سەرکەوتن بەدەستبهێنێت.

ڕەنگە سیستەمێك بۆ دەوڵەتێك گونجاو بێت و ڕێژهیەکی گونجاو لە دیموکراتێتیی یان سەقامگیریی سیاسیی مسۆگەر بکات بەپێی بارووDۆخی بابەتیی و خۆیی دەوڵەتەکە. بە پێچەوانەوە پەیوەندیی نییە بە برگەکانی یاسای هەڵبژاردنەکان و ڕێگاکانی خۆپاڵاوتن و هەڵبژاردن و نوێنەرایەتییکردن، بەڵکو پەیوەندی هەیە بە پێکهاتەی کۆمەڵگە و سایکۆلۆجیای ڕەفتاری هەڵبژاردنی خەڵکەوە. هەر لەبەر ئەوەیە کە سیستەمی هەڵبژاردن لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر جیاوازە، تەنانەت لەناو وڵاتێکیشدا لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر و لە هەڵبژاردنێکەوە بۆ هەڵبژاردنێکی تر جیاوازە.

پرۆسەی هەڵبژاردن بەپێی چەند سیستەمێك بەڕێوە ئەچێت، مەبەست لەو سیستەمە جیاوازانە ڕێکخستنی

پرۆسەی هەڵبژاردنە لە بوارەکانی دیاریکردنی دەنگدەر و پاڵێوراوان و جیاکردنەوەی دەنگەکان و دیاریکردنی براوەی پرۆسەی دەنگدان.

سیستەمەکانی هەڵبژاردن گوزارشت لەو رێگایانە ئەکەن کە بە هۆیانەوە دەنگدەر را و بۆچونی خۆی دەرئەبڕێت لە هەڵبژاردنی نوێنەرەکانیدا، ئەمەش ئەو رێگەیەیە کە ژمارەی دەنگەکان لە هەڵبژاردندا ئەگۆڕێت بۆ کورسیی لە دامەزراوە هەڵبژێراوەکاندا.

جۆراوجۆری لە پێکهاتەی هەرێمی کوردستان لە رووی رۆشنبیریی وئاینیی و ئاینزایی و نەتەوەیی هەروەها کاریگەریی عەشرەتگەرایی لەسەر کۆمەڵگا، هۆکارن و کاریگەریی گەورەیان لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی هەرێمی کوردستان هەیە، دیاریکردنیی هەر سیستەمێکی هەڵبژاردن پێویستە رەچاوی ئەو بارودۆخ و فرە رەنگییە بکرێت تا پرۆسەی هەڵبژاردنەکە سەرکەوتوو بێت. هەروەها پێویستە رەچاوی هەموو رەنگە جیاوازەکان بکرێت بۆ مسۆگەرکردنی رەوایەتیی بۆ پرۆسەی هەڵبژاردنەکە تا سەرکەوتوو پەسەندکراوبێت لای هەموان.

سیستەمی هەڵبژاردن کە پەیڕەو ئەکرێت و پشت ئەبەستێت بە شێوازێکی ئەژمارکردن بە پێی یاسایەک، ئەوە بریارێکی سیاسییە لە لایەن ئەو دەسەڵاتدارە سیاسیانەوە دائەنرێت کە زاڵن بەسەر پرۆسەی هەڵبژاردندا خاوەن بریارن لە ناو دەوڵەتدا، تا بەرجەستەی کۆمەڵێک بنەمای فەلسەفیی و ئایدۆلۆجیی و بەرژەوەندی سیاسیی بکەن کە بە دەقی یاسا و حوکمی یاسا دایانڕشتووە و بە هۆیەوە دەسەڵاتیان گرتۆتە دەست، نەک بە هۆی رۆڵی هاونیشتیمانیان لە بەشداریی سیاسیی چالاک و کاریگەر کە رەگەزەکانی حوکمی دیموکراسیی بچەسپێنێت، بۆیە ئەوترێت خەوشی گەورەی سیستەمی هەڵبژاردن ئەوەیە کە گەمەیەکە بە دەستی حزبە گەورەکانەوە وبەکاریئەهێنن بۆ گەڕانەوەیان بۆ سەردەسەڵات، هەر بۆیە زۆرینەی هاونیشتمانییان بێ هیوا بوون لە بەشدارییکردن لە هەڵبژاردن و گۆڕانکاریی، ئەوەش بۆتە هۆی کەم بوونەوەی رێژەی بەشدارییکردن لە هەڵبژاردنەکاندا، بۆیە گرنگە هیوا بگەڕێترێتەوە بۆ خەڵک و گۆڕانکاریی لە سندوقەکانی دەنگدانەوە رووبدات، ئەویش لە رێی دانانی سیستەمی هەڵبژاردنی باشترەوە.

لە عێراقدا لە دوای ساڵی ٢٠٠٣ کار بە سیستەمی هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی رێژەیی کردووە، ئەم سیستەمە رێخۆشکەرە بۆ هەموو حزب وهاوپەیمانێتییەکان چەند کورسییەکی پەرلەمانی بەدەستبهێنن بە پێی رێژەی ئەو دەنگانەی لە هەڵبژاردن بەدەستیانهێناوە، وە رێگەی داوە بە حزبە بچووکەکان بتوانن لە هەڵبژاردندا سەربکەون، ئەم سیستەمە بە (سانت لیگۆ) ناسراوە کە لە داهێنانی زانای نەرویجی سانت لیگۆیە، یەکەمجار ساڵی ١٩٥١ لە نەرویج و سوید جێبەجێکرا، بۆ ئەژمارکردنی دەنگەکان لەم سیستەمەدا ژمارەی دەنگەکانی قەوارە سیاسییەکان دابەشئەکرێت بەسەر ژمارە تاکەکانی (١، ٣، ٥، ٧، ٩، ١١... تادوایی بە پێی ژمارەی کورسییەکان) لەو قەوارە سیاسییەوە دەستپێئەکرێت کە زۆرترین دەنگی هێناوە پاشان ئەو قەوارەیەی دوای ئەو کە دەنگی کەمتری بەدەستهێناوە و بەو شێوەیە تا کۆتایی.

ئەتوانین بە نموونەیەکی گریمانەیی شی بکەینەوە، چوار قەوارەی بەشداربوو ئەم دەنگانەیان بەدەستهێنا:

قەوارەی یەکەم: ٧٠٠٠٠

قەوارەی دووەم: ٣٥٠٠٠

قەوارەی سێیەم: ٢٦٠٠٠

قەوارەی چوارەم: ١٨٠٠٠

ئەو دەنگە بەدەستهاتووانە دابەش ئەکەین بەسەر ژمارەکانی ١، ٣، ٥... دا

قەوارەی یەکەم: ٧٠٠٠٠	٢٣٣٣٣	١٤٠٠٠

قەوارەی دووەم: ٣٥٠٠٠ ١١٦٦٦ ٧٠٠٠

قەوارەی سێیەم: ٢٦٠٠٠ ٨٦٦٦ ٥٢٠٠

قەوارەی چوارەم: ١٨٠٠٠ ٦٠٠٠ ٣٦٠٠

ژمارەکان لە زۆرەوە بۆ کەم ریزئەکرێت، تا ئەگات بە ژمارەی کورسییەکان کە لێرەدا (٥) کورسییە، خۆمان وامان داناوە کە ٥ کورسیی بێت.

١- ٧٠٠٠٠

٢- ٣٥٠٠٠

٣- ٢٦٠٠٠

٤- ٢٣٣٣٣

٥- ١٨٠٠٠

هەردوو ژمارەی (١ و٤) سەر بە قەوارەی یەکەمن، واتە (٢) کورسیی بەرئەکەوێت.

ژمارەی (٢) سەر بە قەوارەی دووەمە، کەواتە (١) کورسیی ئەبات.

ژمارەی (٣) سەربە قەوارەی سێیەمە، ئەولیستەش یەک کورسیی ئەبات.

ژمارەی (٥) سەربە قەوارەی چوارەمە ئەویش کورسییەکی بەرئەکەوێت.

ئەم شێوازی سیستەمە لە هەڵبژاردنی ٢٠ نیسانی ساڵی ٢٠١٣ ئەنجوومەنی پارێزگاکانی عێراقدا تاقیکرایەوە و بەهۆیەوە ئەنجامەکان لە بەرژەوەندی قەوارە سیاسییە بچووکەکان بوو. بۆ کەمکردنەوەی ئەو دەرفەتەی قەوارە بچووکەکان هەیان بوو دەستکاریی ئەم شێوازە کرا بە سیستەمی (سانت لیگۆی هەموارکراو) کە مەبەست لێی دابەشکردنی ژمارەکان بوو بەسەر (١،٤، ٣، ٥، ٧، ٩، ١١... تادوایی بە پێی ژمارەی کورسییەکان).

ئەتوانین هەر نموونەکەی پێشوو لە سانت لیگۆی هەموارکراودا جێبەجێ بکەین و جیاوازییەکە ببینین.

قەوارەی یەکەم: ٧٠٠٠٠

قەوارەی دووەم: ٣٥٠٠٠

قەوارەی سێیەم: ٢٦٠٠٠

قەوارەی چوارەم: ١٨٠٠٠

ئەو دەنگە بەدەستهاتووانە دابەش ئەکەین بەسەر ژمارەکانی ١،٤، ٣، ٥ دا

قەوارەی یەکەم: ٥٠٠٠٠ ٢٣٣٣٣ ١٤٠٠٠

قەوارەی دووەم: ٢٥٠٠٠ ١١٦٦٦ ٠٠٠٧

قەوارەی سێیەم: ١٨٥٧١ ٨٦٦٦ ٥٢٠٠

قەوارەی چوارەم: ١٢٨٥٧ ٦٠٠٠ ٣٦٠٠

ژمارەکان لە زۆرەوە بۆ کەم رییز ئەکرێت، تا ئەگات بە ژمارەی کورسییەکان، کە ٥ کورسییمان داناوە.

١- ٥٠٠٠٠

٢- ٢٥٠٠٠

٣- ٢٣٣٣٣

٤- ١٨٥٧١

٥- ١٤٠٠٠

ژمارەی (١ و٣ و٥) سەر بە قەوارەی یەکەمن، (٣) کورسیی بەرئەکەوێت.

ژمارەی (٢) سەر بە قەوارەی دووەم، کەواتە (١) کورسیی ئەبات.

ژمارەی (٤) سەربە قەوارەی سێیەم، ئەولیستەش یەک کورسیی ئەبات.

قەوارەی چوارەم بە پێی ئەم سیستەمە هیچ کورسییەک نابات و بێ بەش ئەبێت، لە کاتێکدا پێش هەموارکردنی سیستەمەکە کورسییەکی بەرئەکەوت.

لە هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی پارێزگاکانی عێراقدا لە ١٢/ ١٢/ ٢٠١٢ بە پێی هەمواری چوارەمی یاسای ژمارە ٣٦ ساڵی ٢٠٠٨، ئەو سیستەمەش گۆڕانکاریی بەسەردا هات و شێوازێکی تازە جێی سانت لیگۆی هەموارکراوی گرتەوە کە ژمارەی دەنگەکان دابەش ئەکرا بەسەر ژمارەکانی (١,٦، ٣، ٥، ٧، ٩، ١١...) واتە لەجیاتی (١,٤) گۆڕا بە (١,٦)، بەمەش زیانی زیاتر بەر حزبە بچووکەکان کەوت.

پێمان وایە ئەم بەرزکردنەوەی ژمارەیە بۆ ئەوە ئەگەڕێتەوە کە ژمارەیەکی زۆر لە قەوارە و لیست دەرئەچون، بەمەش جۆرێک لە ئاڵۆزی و دابەشکردنی درووست ئەکرد، وە ئەو حزب و قەوارە بچووکانەش بەوە ئەناسرێن کە سەقامگیر نین و جێگۆڕکێی

زۆر ئەکەن و بە پێی بەرژەوەندی خۆیان هاوپەیمانێتی درووست ئەکەن و لە ماوەیەکی کورتدا ئەیگۆڕن، بەم شێوەیە رێگە بگیرێت لەو نا سەقامگیرییە.

باسی دووەم: ژمارەی بازنەکان و کاریگەریی لەسەر پرۆسەی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستاندا

لە دوای تەواو بوونی وادەی یاسایی خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستان لە کۆتایی ساڵی ٢٠٢٢ دا ئەبوایە هەڵبژاردن بۆ خولی شەشەمی پەرلەمانی کوردستان ئەنجام بدرایە، بەڵام نەیتوانی لە کاتی یاسایی خۆیدا هەڵبژاردنەکە ئەنجام بدات، بۆیە پەرلەمانی کوردستان لە دانیشتنی ئاسایی ژمارە (١١)ی رۆژی (٩/ ١٠/ ٢٠٢٢) یاسای ژمارە (١٢)ی ساڵی ٢٠٢٢ یاسای بەردەوام بوونی خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستانیی دەرکرد و لە یاساکەدا هاتووە کە خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستان تا کۆتایی وەرزی یاسادانانی پایزەی ساڵی ٢٠٢٣، لە سەرجەم کار و ئەرکەکانی، بەردەوام ئەبێت.

ئەم بابەتەش مشتومڕێکی زۆری لە ناوەندی سیاسیی شەقامی کوردی و عێراقیدا درووستکرد و ناڕەزایی لێکەوتەوە و هەندێک زۆر بە توندی بەرەنگاری ئەو درێژکردنەوەیەی تەمەنی پەرلەمان بوون و بە نا یاساییان لەقەڵەمدا. بۆ ئەو مەبەستەش پەنا برایە بەر دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق بۆ یەکلاکردنەوەی بابەتەکە و بڕیاری هەڵوەشانەوەی ماوەی درێژ کردنەوەکە درا بەمەش کوردستان توشی قەیرانی بۆشایی یاسایی بوو.

جێی ئاماژەیە یاسای بەردەوام بوونی خولی پێنجەمی پەرلەمانی کوردستان خۆی بە مەبەستی رێگریکردن لە درووستبوونی بۆشایی یاسایی و بەرجەستەکردنی پرەنسیپی بەردەوامی دامەزراوە دەستوورییەکانی هەرێمی کوردستانیی - عێراق دەرچێنرا، بەڵام هەرێمی کوردستان توو شی بۆشایی یاسایی بوو.

هەوڵ ئەدەین لە دوو تەوەردا گفتوگۆ لەسەر ئەم باسە بکەین هەم لە رووی بازنەکانی هەڵبژاردنەوە، هەم لە رووی هەڵوەشانەوەی بڕیارەکە لە لایەن دادگای باڵای فیدراڵییەوە و دەرئەنجامەکانی.

تەوەری یەکەم: سیستەمی هەڵبژاردن یەک بازنەیی یان فرە بازنەیی و دەرئەنجامەکانی

مەبەست لە بازنەی هەڵبژاردن ئەو ناوچە جوگرافیەیە کە بۆ مەبەستی هەڵبژاردن سنوورەکەی دیاری ئەکرێت کە ژمارەیەکی دیاریکراو دەنگدەری هەیە و کورسییەک یان چەند کورسییەکی تایبەت بە خۆی هەیە بۆ ئەنجوومەنە هەڵبژێراوەکان، رووبەر و ژمارەی کورسییەکانی هەر بازنەیەکی هەڵبژاردن بە پێی سیستەمی هەڵبژاردنی دەوڵەتان و بنەما یاساییەکانی، دابەشکردنی کورسییەکان ئەگۆڕێت.

لە خولی یەکەمی هەڵبژاردنەوە ساڵی ١٩٩٢ هەرێمی کوردستان بە یەک ناوچەی دەنگدان دائەنرێت و دابەش ئەکرێت بەسەر چەند ناوەندێکی دەنگداندا. ئەم شێوازی دابەشکردنە لە هەرێمی کوردستان بەردەوام بووە لە خولەکانی هەڵبژاردندا و هەر بە یەک بازنەی هەڵبژاردن دانراوە، بەڵام لە ئێستادا داوای گۆڕینی ئەو سیستەمە کراوە بۆ فرەبازنەیی.

ئەگەرچیی ماوەیەکی زۆرە هەڵبژاردن دواکەوتووە، یەکێک لە گرفتەکانی نێوان لایەنەکان ژمارەی بازنەکانی هەڵبژاردنە، بۆچونی جیاواز هەیە لەسەر بازنەکان، پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ یەک بازنەییدایە و یەکێتی نیشتمانیی کوردستان و زۆربەی پارتەکانی تر وەکو بزوتنەوەی گۆڕان و یەکگرتوی ئیسلامی کوردستان و کۆمەڵی دادگەری کوردستان و جوڵانەوەی نەوەی نوێ لەگەڵ سیستەمی فرە بازنەیین. دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق ئەم پرسەی یەکلایی کردەوە و بڕیایدا هەرێمی کوردستان بکرێتە چوار بازنەی هەڵبژاردن.

هەندێک لەگەڵ ئەنجامدانی هەڵبژاردنە بە یەک بازنەیی و پێیان وایە:

١- یەک بازنەیی لە بەرژوەندیی هەموو لایەکدایە و ئەندام پەرلەمانەکانیش نابنە نوێنەری تەنها ناوچەیەک و ئەبنە نوێنەری هەموو خەڵکی کوردستان.

٢- گرنگی یەک بازنەیی لە هەڵبژاردنەکاندا ئەوەیە کە ئەوانەی ئەبنە ئەندام پەرلەمان ئەبنە نوێنەری هەموو خەڵکی کوردستان نەک تەنها ناوچەیەک.

٣- یەک بازنەیی لە بەرژوەندیی هەموو حیزبەکانە بە گشتیی و بەتایبەتییش لە بەرژەوەندی حیزبە بچووکەکان کە دەنگەکانیشیان کۆئەبنەوە.

٤- ئەگەر هەڵبژاردن یەک بازنەیی بێت دەنگی هەموو حیزبەکان لە هەموو ناوچەکان کۆ ئەکرێنەوە و لەو ناوچانەی کەمن و لەو ناوچانەی زۆریشن، بۆیە دەنگیان بەفیرۆ ناچێت، بەڵام لە فرەبازنەییدا بەو شێوەیە نییە، مەگەر هاوپەیمانی درووست بکەن.

هەروەها لایەنگرانی یەک بازنەیی رەخنە لە سیستەمی فرە بازنەیی ئەگرن و پێیان وایە:

١- فرەبازنەیی ئەبێتە هۆی بەفیرۆدانی ژمارەیەکی زۆر لە دەنگی دەنگدەران، وە حزبەکان لەم سیستەمەدا زەرەرمەند ئەبن، چونکە ژمارەی دەنگەکانیان هاوتای ژمارەی کورسییەکان نابێت.

٢- ئەم سیستەمە کاریگەریی نەرێنی لەسەر فرە حزبی ئەبێت و پارتە بچوکەکان زەرەرمەندی یەکەمن، ئەگەر پارتە گەورەکان و مام ناوەندەکان پەیڕەوی رێگای زانستیی نەبن کاریگەریی بۆ ئەوانیش بەقەد پارتە بچوکەکانە، چونکە ژمارەی ئەو پاڵێوراوانەی کە پارتێک لە بازنەکەدا دەست نیشانیان دەکات، کاریگەریی لەسەر ژمارەی ئەو کورسییانە ئەبێت کە پارتەکە بە دەستیان دێنێت، ئەو دەنگانەی بەسەر ژمارەیەکی زۆر لە پاڵێوراواندا دابەشئەبن، ئەبێتە هۆی ئەوەی ئەگەری بردنەوەی کاندید کەم بێت.

٣- لە فرەبازنەیدا دەنگدەر بۆی هەیە تەنها دەنگ بە پاڵێوراوی شار و ناوچەکەی خۆی بدات، بەم هۆیەشەوە دەنگدەر بە رێژەیەکی زۆر بێ بەش ئەبێت لە گەیاندنی دەنگەکەی بە پاڵێوراوی دڵخوازی خۆی.

٤- پارتەکان ناتوانن دەنگەکانی بازنەیەک ببەن بۆ بازنەیەکی تر، واتا ئەگەر نرخی کورسیی لە بازنەیەک ٢٠ هەزار دەنگ بێت و پارتێک لەو بازنەیە ١٨ هەزار دەنگ بهێنێت ئەوا ئەم ١٨ هەزار دەنگە ئەفەوتێت، چونکە دەنگەکان ناگوێزرێنەوە بۆ بازنەیەکی تر بۆ هەمان پارت.

ئەو پارتانەی لەدوای هەڵبژاردنی ساڵی ٢٠٠٥ بەردەوام لەهەموو هەڵبژاردنەکاندا کورسییەکانیان بە جۆرێك مسۆگەر بوو وە دە بوونە براوەی هەڵبژاردن، لە هەڵبژاردنی ٢٠٢١ دا بە سیستەمی فرەبازنەیی جۆرێك لە ترس و دڵەڕاوکێی لەلا درووستکردن، هەر بۆیە پەنایان بردە بەر هاوپەیمانێتی جا چ بە ئاشکرا بێت وە یان ڕێکەوتنی ژێر بەژێر بۆ مسۆگەرکردنی کورسییەکان. هەڵبژاردن بە فرەبازنەیی هەرێمی دەوڵەت دابەشئەکرێت بەسەر چەند ناوچەیەکی دیاریکراودا کە هەڵبژاردنی تیادا ئەنجام بدرێت، بە بازنەی هەڵبژاردن ناوئەبرێت. لە هەڵبژاردنەکانی عێراقدا لەروی بازنەکانی هەڵبژاردنەوە یاسای نوێ وڵاتی دابەشکرد بەسەر چەند بازنەیەکی هەڵبژاردندا، ڕەنگە ئەمە خاڵێکی ئەرێنی بێت چونکە لە زۆربەی وڵاتانی جیهان پەیڕەو دەکرێت، ئامانجی سەرەکی لێی ئەوەیە لە لایەك بە ئاسانی دەنگەکان ئەژمێرێت، لە لایەکی ترەوە پەیوەندی بەهێز لە نێوان دەنگدەر و پاڵێوراودا درووستئەبێت و دەرفەتی زیاتریش لەبەردەم حیزبەکان و کەمینەکاندا ئەکرێتەوە کاتێك بیانەوێت بەسەربەخۆ خۆیان بپاڵێون.

لایەنگرانی فرەبازنەیی ئەم دابەشکردنە بە پرۆسەیەکی باش و گرنگ ئەزانن لەبەرئەوەی:

١- پاڵێوراو لەناوچەکەی خۆیدا یان لە چوارچێوەی ئەو بازنەیەدا کە لێی دەژی خۆی ئەپاڵێوێت و پەیوەندی راستەوخۆی ئەبێت لەگەڵ دەنگدەرەکانیدا و دەنگدەر ئازادییەکی تەواوی هەیە بۆ هەڵبژاردن و دەستنیشانکردنی ئەو کەسەی کە دەنگی پێئەدات.

٢- هەڵبژاردن و دەستنیشانکردن لەسەر بنەمایەکی بابەتیی ئەبێت، ئەو پاڵێوراوە هەڵئەسەنگێنرێت کە تاچەند شیاوە بۆ دەنگ پێدان لەڕوی بەرنامە و بابەتەوە، بۆیە وا پێشبینیی ئەکرێت لەسایەی ئەم سیستەمەدا کەسانی بە ئەزموون و لێهاتوو بە توانای خۆیان سەربکەون، کە ئەمەش ئەبێتە هۆی گۆڕانکاریی لە نەخشەی سیاسی پەرلەماندا.

٣- لە سیستەمی فرەبازنەییدا دەرفەتێکی باش بە هاووڵاتیان ئەدرێت، ئەو کەسانە بە نوێنەری خۆیان هەڵبژێرن کە خەڵکی سنوورەکەی خۆیانن و ئەیانناسن. هەروەها حزبەکان ناتوانن بە دەنگی ناوچەیەک پاڵێوراوی ناوچەیەکی تر بنێرنە پەرلەمانەوە، وەک کەسێک لە هەڵەبجە بە دەنگی زاخۆ بچێتە پەرلەمانەوە.

بەڵام لە سیستەمی یەك بازنەییدا حزب باڵادەستە کێ ئەکاتە نوێنەری خۆی، بۆ نموونە حزب ئەتوانێت کەسێك بکاتە نوێنەر لە دهۆک کە خەڵکی گەرمیان بێت، ئەوکاتە دەنگدەری حزبی ناچار ئەبێت دەنگی پێبدات، لەگەڵ ئەوەی هیچ جۆرە شارەزاییەکیان لەسەر توانا و لێهاتویی ئەو کەسە نییە و نازانن تا چەند دڵسۆز و خاوەنی بەڵێنی خۆی ئەبێت. هەروەها لە سیستەمی یەک بازنەییدا پەیوەندیی نێوان دەنگدەر و پاڵێوراو ئەپچرێت، بۆ نموونە یەکێک لە لیستەکان ١٠ کورسیی بەدەست ئەهێنێت، هەموو ئەو ئەندامانەش لە یەک ناوچە ئەبن. لێرەدا لایەنگرانی ئەو لیستە هەست بەوە ئەکەن نوێنەریان نییە لەسەر ئاستی ناوچەکەیان، چونکە هیچ کامێک لە پاڵێوراوانی ناوچەکەیان لە ناو ئەو لیستە سەرکەوتوو نەبووە لە هەڵبژاردن.

لەسەر ئەم بابەتە لەهەرێمی کوردستان دوای ئەوەی لایەنە سیاسییەکان نەگەیشتنە ڕێکەوتنێک بۆ چارەسەرکردنی سیستەمی بازنەکان ئەم کێشەیە خرایە بەردەم دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق، ئەویش لە نێوان هەردوو سیستەمی

تاک بازنەیی و فرە بازنەییدا، هەروەک هەڵبژاردنەکانی عێراق ساڵی ٢٠٢١ بڕیاریدا سیستەمی فرەبازنەیی لە هەرێمی کوردستان جێبەجێبکرێت.

تەوەری دووەم: بڕیاری دادگای فیدراڵی لەسەر سیستەمی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستاندا

پەرلەمانی کوردستان نەیتوانی لە وادەی یاسایی خۆیدا هەڵبژاردن ئەنجام بدات، بۆیە بۆ ماوەی دوو ساڵ درێژەی دا بە تەمەنی خۆی، کە ئەم کارە پێچەوانەی مانا و چەمکی متمانە پێدانە، چونکە دەنگدەران بۆ ماوەیەکی دیاریکراو متمانە ئەبەخشنە کاندیدەکان تا بزانن لەو ماوەیەدا توانیویانە بەڵێنەکانی بانگەشەی هەڵبژاردن کە داویانە بە دەنگدەران جێبەجێی بکەن یان نا، بۆیە مافی دەنگدەرە دوای تەواو بوونی ئەو ماوەیە دەنگ نەداتەوە بە کاندیدەکە، بەڵام درێژ کردنەوەی ماوەی پەرلەمان پێچەوانەی ئەم بنەمایەیە بێ رەزامەندی خاوەن مافەکە ماوەکە زیاد ئەکرێ، ئەو مافەی لێ زەوت ئەکرێت.

لەم روانگەیەوە ناڕەزایی درووست بوو لە بەرانبەر درێژکردنەوەی ماوەی یاسایی پەرلەمان و هەروەها سیستەمی هەڵبژاردن لە کوردستاندا و ژمارەی کورسییەکانی پەرلەمان، لە بەردەم دادگای باڵای فیدراڵیی عێراقدا داوای یاسایی لە دژی سەرۆکایەتی هەرێم و پەرلەمان و ئەنجوومەنی وەزیران بەرزکرایەوە.

رۆژی ٢١/ ٢/ ٢٠٢٤ دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق لەسەر ئەم پرسە دانیشتنی خۆی کرد، و بڕیاری لەسەر چەند بابەتێکی گرنگدا بە بڕیاری دادگای فیدراڵیی ژمارە (٨٣) و یەکخراوەکانی ژمارە (١٣١ و ١٨٥).

هەوڵئەدەین لە بەر رۆشنایی بڕیارەکەی دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق بە چەند خاڵێک تیشک بخەینە سەر گرنگترین ئەو گۆڕانکارییانەی لە ناو بڕیارەکەدا هاتووە و کاریگەرییەکانی لەسەر سیستەمی هەڵبژاردن لە هەرێمی کوردستاندا چیی ئەبێت؟

یەکەم: هەروەک لە بڕیارەکەی دادگای باڵای فیدراڵیی عێراقدا ئاماژەی بۆکراوە، لە یاسای هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستاندا هاتووە: (پەرلەمانی کوردستانیی عێراق لە سەد و یازدە ئەندام پێکدێت)، گرنگە ئەم ژمارەیە بە پێوەرێک بێت، دادگا نەگەیشتۆتە ئەو باوەڕەی کە ئەم ژمارەیە لەسەر بنەمایەکی زانستی دانرابێت و پشت بە پێوەرێکی بابەتیی نەبەستراوە هەروەک لە دەستووری عێراقدا هاتووە کە: ئەنجوومەنی نوێنەران لە ژمارەیەک ئەندام پێکدێت بە رێژەی یەک کورسیی بۆ هەر ١٠٠ هەزار کەسیی عێراق، کە نوێنەرایەتی تەواوی گەلی عێراق ئەکەن. ئەوان بە دەنگدانی راستەوخۆ و نهێنی گشتیی هەڵئەبژێردرێن و نوێنەرایەتی هەموو پێکهاتەکانی خەڵکی تێدا لە بەرچاو ئەگیرێت، بەو پێیەی دەستووری عێراق پشتی بە پێوەرەکانی دانیشتوان بەستووە لە دیاریکردنی ژمارەی کورسییەکانی پەرلەماندا، کە ئەو پێوەرەش گونجاوە لەگەڵ پێوەرە نێودەوڵەتییە کارپێکراوەکان. ئەم پرەنسیپە لە دیاریکردنی هەموو ئەنجوومەنەکاندا رەچاوکراوە وەک ئەنجوومەنی شارەوانییەکان ئەنجوومەنی پارێزگاکان، تەنیا پەرلەمانی کوردستان نەبێت رەچاوی ئەم بنەمایەی نەکردووە.

ئەگەر بە پێی ئەو بنەمایە و بە گوێرەی مادەی (٤٩/ یەکەم)ی دەستووری عێراق کاربکەین ئەوا کۆی کورسییەکانی پەرلەمانی کوردستان ئەبێتە ٤٤ کورسیی، بەڵام لە کاتی جێبەجێکردنی مادەی یەکەمی یاسای هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان، ژمارەی کورسییەکانی پەرلەمانی کوردستان بە ١١١ کورسیی دانراوە بەم شێوەیە: (٤٥) کورسیی بۆ پارێزگاری سلێمانی، (٣٩) کورسیی بۆ پارێزگاری هەولێر، (٢٧) کورسیی بۆ پارێزگاری دهۆک. ئەمەش مانای وایە هیچ پێوەرێکی بابەتیی بەکارنەهێنراوە، بۆیە ئەبوو یاسادانەری کوردستان لەم رووەوە دەستووری عێراقی بکردایەتە پێوەر. هەرچەندە

دادگا پێی وایە کە هەتا ژمارەی کورسییەکانی پەرلەمان زیاتر بێت نوێنەرایەتیکردن بەرفراوانتر و وردتر و بەرهەمدارتر ئەبێت، بەڵام نابێت زیادەڕەوی بکرێت لە ژمارەکەدا. بۆیە دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق بڕیاریدا بە نادەستووری بوونی ژمارەی ١١١ ئەندام، دەقەکەی گۆڕی بە (پەرلەمانی کوردستان – عێراق لە ١٠٠ ئەندام پێکدێت). بە واتایەکی تر وەکو پێشتر ١١ کورسیی کۆتاکان لابرا و دواتر لە ناو ١٠٠ کورسییەکەدا کورسیی کۆتاکان دانرایەوە.

بە بڕوای ئێمە کورسیی کۆتاکان زیادەڕەوی تیادا کراوە. بۆ بەشداریی پێکهاتەکان و رەنگا و رەنگ بوونی پەرلەمانی کوردستان فرەیی پێویستە، بەڵام دوو تێبینی ئەخەینە روو لەم بوارەوە:

١- تورکمانەکان کە نەتەوەی دووەمن لە هەرێمی کوردستاندا و بانگەشەی گەورەیی قەبارەی خۆیان ئەکەن، هەق وایە رێگەیان پێبدرێت بەشداریی هەڵبژاردن بکەن تا مافی هەڵبژاردنی خۆیان چەندە وەربیگرن و قەبارەی خۆشیان بزانن، هەروەک چۆن لە هەڵبژاردنەکانی عێراقدا بەشدار ئەبن و هیچ کورسییەکی کۆتایان بۆ تەرخان نەکراوە.

٢- ئەگەر بەراوردێک بکەین بە دەوڵەتی عێراق ئەبینین لە هەرێمی کوردستاندا رێژەی کۆتاکان زۆرە و ئەگاتە ٤ ئەوەندەی رێژەی کۆتاکان لە عێراقدا بەم شێوەیە:

رێژەی دانیشتوانی عێراق بە زیاتر لە ٤٦ ملیۆن کەس مەزەندە ئەکرێت، وە ژمارەی کورسیی پەرلەمانی عێراق ٣٢٩ کورسییە تەنیا (٩) «کورسیی کۆتا»ی هەیە بۆ مەسیحییەکان و ئێزدیی و شەبەک و سابیئە و فەیلیی، کە ئەکاتە رێژەی (٢,٧ ٪)ی پەرلەمان.

بەڵام لە هەرێمی کوردستان کە دانیشتوانی نزیکەی ٦ ملیۆن کەس ئەبێت، پەرلەمانەکەی ١١١ کورسییە، بەڵام ژمارەی کورسیی کۆتا (١١) کورسییە، واتا بە رێژەی (٩,٩٪)ی دانراوە بۆ پێکهاتەکانی تر.

دووەم: لە یاسای هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستاندا دەقیداوە لەسەر: هەرێمی کوردستان - عێراق دابەش ئەکرێت بەسەر چەند ناوچەیەکی دەنگداندا کە لە چوار ناوچە کەمتر نەبێت. بەڵام ئەو مادەیە هەڵوەشایەوە بە مادەی چوارەمی هەمواری سێیەم ژمارە ٤٧ ساڵی ٢٠٠٤ دەقەکە گۆڕا و ئەم مادەیە جێگەی گرتەوە: هەرێمی کوردستان – عێراق بە یەک ناوچەی دەنگدان دائەنرێت و دابەشئەکرێت بەسەر چەند ناوەندێکی دەنگداندا. دادگای باڵای فیدراڵیی بڕیاری دەرکرد بە نا دەستووریی بوونی ئەم مادەیە و گەڕانەوە بۆ رەسەنی مادەی ٩ کە هەرێمی کوردستان بکرێت بە چەند بازنەیەکی هەڵبژاردن، بۆ ئەو مەبەستە رای کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکانیان وەرگرت، پشتبەست بە رێژەی کورسییەکان لە هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق ژمارە (١٢) ساڵی ٢٠١٨ لە پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان ژمارەی کورسییەکانی دیاریکرد، سلێمانی (١٨) کورسیی واتە رێژەی ٤١٪ و هەولێر (١٥) کورسیی واتە رێژەی ٣٤٪، وە دهۆک (١١) کورسیی واتە بە رێژەی ٢٥٪) وە بەو رێژانە لە هەڵبژاردنی هەرێمی کوردستان کورسییەکان دیاری بکرێت سلێمانی (٤١) کورسیی و هەولێر (٣٤) کورسیی و دهۆک (٢٥) کورسیی.

دادگا گەیشتۆتە ئەو باوەڕەی کە سیستەمی یەک بازنەیی نەیتوانیوە سیستەمێکی گونجاو بێت، هەر بۆیە دادگا دوای راوێژکردن لەگەڵ کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکانی عێراقدا بڕیاریدا بە فرە بازنەیی لە هەرێمی کوردستاندا کە لە چوار بازنەی هەڵبژاردن کەمتر نەبێت، دواتر کۆمسیۆن هەر پارێزگایەکی کرد بە یەک بازنەی هەڵبژاردن، کورسییەکانی بەم شێوەیە دابەش کرد: هەولێر (٣٤) کورسیی (ئەبێت لەو ژمارەیە کورسییەک بۆ مەسیحییەکان وکورسییەک بۆ تورکمانەکان بێت)، وە (٣٨) کورسیی بۆ سلێمانی دانرا، (ئەبێت لەو ژمارەیە کورسییەک بۆ پێکهاتەی مەسیحی و کورسییەکیش بۆ پێکهاتەی تورکمان بێت). وە بۆ دهۆک (٢٥) کورسیی بۆ تەرخانکرا (لەو ژمارەیە کورسییەکیان بۆ پێکهاتەی مەسیحی ئەبێت)، وە هەڵەبجەش بە بازنەیەکی هەڵبژاردن دانراو ٣ کورسیی بۆ تەرخانکرا.

هەرچەندە هەڵەبجە لە هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقدا لە ١٠/ ١٠/ ٢٠٢١ بازنەیەکی هەڵبژاردن بوو لە بازنەکانی سلێمانی، بەڵام پێشتر پەرلەمانی کوردستان یاسایەکی دەرکرد بوو بە ژمارە (١) ساڵی ٢٠١٥ یاسای کارگێڕیی پارێزگای هەڵەبجە لە هەرێمی کوردستان – عێراق بە پێی ئەو یاسایە هەڵەبجە بە پارێزگایەکی هەرێم دائەنرێت و ئەبێتە بازنەیەکی هەڵبژاردنی سەربەخۆ.

سێیەم: دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق بڕیاریدا بە هەڵوەشانەوە و نادەستووری بوونی ئەم برگەیە: (کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکان ئەچێتە جێگەی دەستەی باڵای هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی کوردستان – عێراق کە لەم یاسایەدا هاتووە بۆسەرپەرشتیکردنی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمان و بەڕێوەبردنی بە پێی حوکمەکانی برگەی ٤ لە مادەی ٢ی یاسای کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکان، ژمارە ١١ی ساڵی ٢٠٠٧ تا پێکهێنانی دەستەی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرسیی لە کوردستان – عێراقدا). دیارە هۆکارەکەشی بۆ ئەوە ئەگەڕێتەوە لە دوای بەسەرچونی ماوەی دەستەکە، لایەنە سیاسییەکان نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێک بۆ دانانی رێوشوێنی گونجاو بۆ هەڵبژاردنەوەی ئەو دەستەیە، بەڵام پارتی دیموکراتی کوردستان لە دانیشتنێکی پەرلەماندا بڕیاری ژمارە ١٠، دەرکرد لە رۆژی ٢٢/ ٥/ ٢٠٢٣ کە بڕیاریدا بە کاراکردنەوەی کۆمسیۆنی هەڵبژاردنەکان بۆ ماوەی ٥ ساڵ لە رێکەوتی ٢٣/ ١٢/ ٢٠١٩. واتە بە گەڕانەوەی یاساکە بۆ رابردوو. وە دادگای باڵا بە پێی بڕیارەکە ئەم هەنگاوەشی بە نایاسایی ناساند و رەتی کردەوە. هەروەها گۆڕانکاریی بەسەر مادەکەدا هاتووە دەستەواژەی (دەستەی باڵای هەڵبژاردنەکان) ئەگۆڕێت و (کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکان) جێگەی ئەگرێتەوە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستانیی عێراق کە لەم یاسایەدا ئاماژەی پێکراوە بۆ سەرپەرشتیکردن و بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی پەرلەمان. لە هەمان کاتدا ئەم برگەیەش هەڵئەوەشێنێتەوە و بە نادەستووری لە قەڵەمی ئەدات کە ئەڵێت: (دەستەیەکی دادوەریی لە دادگای پێداچونەوەی هەرێمی کوردستانیی عێراق، لە سێ دادوەری نا تەرخان پێکئەهێنرێت بۆ سەیرکردنی ئەو تانانەی لە لایەن دەستەی هەڵبژاردنەکان یان لە لایەن تاکە تاکەی خەڵک یان قەوارە زەرەرمەندەکانەوە بۆی دائەنرێت و تانەیان لە بڕیارەکانی کۆمسیۆن داوە، بڕیارەکانیش بنبڕ ئەبن).

چوارەم: دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق مادەی سێیەمی یاسای ژمارە ١٥ی ساڵی ٢٠١٣ بە نادەستووری لەقەڵەمدا یاسای هەمواری حەوتەمی یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستانیی عێراق ژمارە ١ی ساڵی ١٩٩٢، کە بە گوێرەی ئەو یاسایە مادەی حەڤدەی یاسای پێشوو هەڵوەشایەوە، دادگای باڵا داوای گەڕانەوە و کارکردنی بە هەمان مادەی حەڤدەیەمی یاساکە کردووە کە تێیدا هاتووە: (بەڕێوەبەرایەتی باری شارستانی کارتی دەنگدان ئەدات بە هەر هاوڵاتییەک کە تەمەنی ١٨ ساڵی تەواو کردبێت، بە شێوەیەکی وا کە وەسف و شێوەی بە پێی بەیاننامەی دەستەی باڵا دیاریکرابێ بە مەرجێ دەنگدەر لە کاتی دەنگداندا کەسایەتی دەربخات). لەبەر ئەوەی ئەم مادەیە کۆک و گونجاوە لەگەڵ ناوەرۆکی دەستووری عێراقدا کە تیایدا هاتووە: هەموو هاووڵاتییەک بە ژن و پیاوەوە مافی بەشداریکردنی لە کاروباری گشتی و شاد بوون بە مافە سیاسیەکانی هەیە لەوانە مافی دەنگدان و هەڵبژاردن و خۆپاڵاوتن. بۆیە حوکمی دا بە نادەستووری بوونی مادەی سێیەم لە هەموارەکە و گەڕانەوە بۆ کارکردن بە مادەی ١٧ لە یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان – عێراق ژمارە (١) بۆ ساڵی ١٩٩٢.

پێنجەم: تایبەت بە رێژەی ژنان لە پەرلەمانی کوردستان پێشتر ئاماژەمان پێدا کە یاساکە ٣٠٪ کورسییەکانی ترخان کردووە بۆ ژنان، لەو بارەیە لە یاساکەدا هاتووە: (هەر کیانێکی سیاسیی لە هەرێمی کوردستان – عێراقدا بۆی هەیە لیستێکی تایبەت بە ناوی پاڵێوراوەکانی خۆی لەسەر ئاستی کوردستان – عێراق بکات کە رێژەیەک ئافرەتی تێدابێت

لە (٣٠٪) کەمتر نەبێت و ناوی پاڵێوراوەکانیش بە شێوەیەک ریزبەندکرابن کە نواندنی رێژەی ناوبراوی ئافرەتان لە پەرلەماندا مسۆگەر بکات، بە مەرجێ ژمارەی پاڵێوراوەکان لە هەر لیستێکی هەڵبژاردندا لە (٣) پاڵێوراو کەمتر نەبن.

بەڵام دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق تێبینی لەسەر ئەم برگەیە هەیە:

یەکەمیان: نادەستووری بوونی دەستەواژەی لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان – عێراق.

دووەمیان: دەستەواژەی (بە مەرجێک ژمارەی کاندیدەکانی هەر لیستێکی هەڵبژاردن لە سێ کەس کەمتر نەبێت).

بۆیە بە پێی بڕیاری دادگا ئەبێت دەقەک بگۆڕێت بەم شێوەیە: (هەموو قەوارەیەکی سیاسیی لە کوردستانیی عێراق مافی ئەوەی هەیە لیستێکی تایبەت بە خۆی پێشکەشبکات کە ناوی کاندیدەکانی لە خۆبگرێت، ژمارەی کاندیدە ژنەکانی لە ٣٠٪ کەمتر نەبێت، هەروەها ناوی کاندیدەکان بە شێوەیەک رێکخرابێت نوێنەرایەتی ئەو رێژەیەی کە باسکراوە لە ژنان لە پەرلەمان مسۆگەر بکات). لە خوێندنەوەی ئەم بڕگەیە مەبەست لە زامنکردنی رێژەی کۆتای ژنانە.

بە رای ئێمە ئەمە کارێکی باشە هەر گۆڕانکارییەک مەبەست لێی داکۆکیکردن و چەسپاندن و مسۆگەرکردنی مافەکانی ژنان بێت کە لە یاساکەدا و لە دەستووری عێراقیشدا هاتووە جێگەی بایەخ پێدانە.

بە پێی یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقی ساڵی ٢٠٢٠ پێویستە بەشداریی ژنان لە ئەنجوومەنی نوێنەراندا ٢٥٪ کەمتر نەبێت. لە هەڵبژاردنی خولی پێنجەمی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراقدا ساڵی ٢٠٢١، بە پێی ژمارەی ئەو کاندیدانەی کە خۆیان بۆ ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق کاندید کردبوو، ژنان توانیان ٩٧ کورسیی بەدەستبێنن، لەو ژمارەیەش ٥٧ یان بە دەنگی خۆیان و بە بێ کۆتا بوونە ئەندامی پەرلەمان، لە کاتێکدا سیستەمی کۆتا ٢٥٪ی کورسییەکانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی بۆ ژنان دیارییکردبوو، کە ئەکات ٨٣ کورسیی لە کۆی ٣٢٩ کورسیی ئەنجوومەنەکە، بەڵام کاندیدانی ژن توانیان ٩٧ کورسیی، واتا رێژەی ٢٩,٤٪ی کورسییەکان بەدەستبێنن.

کاندیدەکانی هەرێمی کوردستان بۆ ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق، لە کۆی ١٤٦ کاندید ٤٧ ژن بوون، پارێزگای هەولێر ٥٣ کاندیدی هەبوو لەو ژمارەیە ١٨یان ژن بوون، لە پارێزگای سلێمانی لە ٦٥ کاندید ٢٤یان ژن بوون، و لە پارێزگای دهۆک لە ٢٨ کاندید ٧یان ژن بوون.

بە پێی ئەم ئامارەش ٣٣٪ کاندیدەکان ژن بوون، لە پارێزگای هەولێر رێژەی ٣٣٪، لە پارێزگای سلێمانی رێژەکەی٣٧٪، وە لە پارێزگای دهۆکیش رێژەکەی ٢٥٪.

وە لە کۆی ٦٣ کاندیدی دەرچووی هێزە کوردییەکان لەسەر ئاستی عێراق، ٢٣ ژن دەرچوون، کە ئەکاتە رێژەی ٣٦٪، ئەوەش یەکەمجارە پەرلەمانتارانی ژن بەو رێژە فراوانە لەناو هێزە کوردیەکاندا دەربچن.

لە کۆتاییدا پێمان وایە بناغەی دیموکراسیی بریتییە لە بەشداریی کردنی خەڵک لە بەڕێوەبردنی ژیان و کاروباری گشتییدا، هەروەها لە رێزگرتن لە ماف و ئازادییە گشتییەکاندا وە یەکێک لە رێگاکان یان ئامرازەکانی دەربڕینی دیموکراسیی بریتییە لە هەڵبژاردن، بۆیە پرۆسەی هەڵبژاردن بە باڵاترین شێوەی سیستەمی دیموکراسیی ئەزانین، ئەمەش کاتێک بەدی دێت کە سیستەمێکی هەڵبژاردن هەبێت نوێنەرایەتی هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا بکات لە پەرلەماندا دەنگ و رەنگی هەموو لایەک و هەموو جیاوازییەکان بێت.

دیموکراسییەت ئەوە ئەخوازێت کە سیستەمی هەڵبژاردن بێ کەم وکوڕی بێت، هەوڵی بنەمای یەکسانی دادپەروەری و بەرژەوەندی باڵای گەل رەچاو بکرێت نەک بەرژەوەندی تەسکی حیزبایەتی.

ئەتوانین بڵێین: ئەوەی ئەمڕۆ لە هەرێمی کوردستان ئەگوزەرێ بەرهەمی کەموکورتی ئەو سیستەمەیە کە نەیتوانیوە شێوازی گونجاو بەدی بهێنێت، نەتوانراوە بەرژەوەندی گەل بخرێتە پێش بەرژەوەندی حزبەکانەوە، لایەنە سیاسییە ناکۆکەکان کێشەکانیان چارەسەر بکەن تا سیستەمێکی هەڵبژاردنی گونجاو لە کوردستاندا هەبێت، هەر لە ژمارەی کورسیی پەرلەمان و ژمارەی بازنەکان و پابەند بوون بە ماوەی یاسایی پەرلەمان، هەروەها هەموارکردنەوەی یاسای هەڵبژاردنەکان. هەر بۆیە لە ماوەی ٣٢ ساڵی رابردودا لە هەرێمی کوردستان تەنیا ٥ هەڵبژاردن ئەنجامدراوە کە بە پێی یاسای هەڵبژاردنەکان ئەبوو ٨ جار هەڵبژاردن ئەنجام بدرایە، بەڵام لە عێراقدا لە ساڵی ٢٠٠٥ لە ماوەی ١٩ ساڵدا ٥ هەڵبژاردن ئەنجامدراوە.

ئەوەی رووئەدات دەرئەنجامی ئەو کەمتەرخەمیی و بەهەند وەرنەگرتنی ئیرادەی گەلە هەر بۆیە نەتوانرا لە ماوەی پێشوودا هەڵبژاردن لە کاتی خۆیدا ئەنجام بدرێت، ژمارەی کورسییەکانی پەرلەمان دیاری بکرێت و رێکەوتن بکرێت لەسەر سیستەمی بازنەکان، نەتوانرا کێشەی کۆتاکان چارەسەربکرێت، کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردن و راپرسیی هەرێمی کوردستان کارابکرێتەوە و رێکەوتنی لەسەر بکرێت. نە بوونی دەستوورێک بۆ هەرێمی کوردستان کە یەکلاکەرەوەی هەموو پرسەکان بێت، کاریگەریی زۆری هەبووە لەسەر کاری پەرلەمانی و پرۆسەی هەڵبژاردن، بۆیە هەموو پرسەکان خرانە سەرمێزی دادگای باڵای فیدراڵیی عێراق و ئەنجامەکەی ئەو بڕیارانەی لێ کەوتەوە.

ئەمانە بە گشتیی کاریگەریی نەرێنی ئەبێت لەسەر پرۆسەی سیاسیی و دیموکراسیی لە هەرێمی کوردستان و ئەبێتە هۆی ناجێگیری و نا ئارامی لە هەرێمی کوردستاندا، هەر لە ماوەی درێژکردنەوەی تەمەنی پەرلەمانی کوردستاندا (٧) یاسا و (١) بڕیاری دەرچووە کە بە پێی بڕیاری دادگای فیدراڵیی عێراق، پەرلەمان لەو رۆژەوە کە کۆتایی هاتووە ناتوانێت هیچ کارێك بکات، هەر لەبەر ئەم هۆکارە ئەو یاسایانەی لە دوای ئەو مێژووەوە دەرچوێنراون پوچەڵن و ناکرێت کاریان پێ بکرێت. بەڵام کەسانێکی زۆر سوودمەند یان زەرەرمەند بوون بەو بڕیار و یاسایانە، ئەکرێت سوودەکانیان لێ وەربگیرێتەوە یان زیانەکانیان بۆ قەرەبوو بکرێتەوە؟! بە بڕوای ئێمە ئەمانە ئەبێتە هۆی نا ئارامی یاسایی و نەمانی متمانە بە دام و دەزگا شەرعییەکانمان لە هەرێمی کوردستان.

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەماندا گەیشتین بە چەند دەرئەنجامێک و چەند راسپاردەیەک ئەخەینە روو:

دەرئەنجامەکان:

١- لە هەرێمی کوردستاندا بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٩٢ هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان ئەنجامدراوە و تا ئێستا پێنج خولی پەرلەمان هەڵبژێرراوە، دواجار لە ساڵی ٢٠١٨ هەڵبژاردن کراوە.

٢- ژمارەی بازنەکان بە پێی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی هەرێمی کوردستان هەر یەک بازنەیی بووە، بەڵام پشتبەست بە بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵیی وا بڕیارە هەڵبژاردنی خولی شەشەم بە فرە بازنەیی (٤ بازنە) ئەنجام بدرێت.

٣- هەڵبژاردنەکانی هەرێمی کوردستان لە رابردوودا بە سیستەمی تاک بازنەیی کراوە، ئەوەش وایکردووە گۆڕانکارییەکی ئەوتۆ روونەدات و حزبە گەورەکان هەمان دەنگەکان بهێننەوە، لەبەرئەوە جۆرێک بێ متمانەیی بە گۆڕانکاریی درووستکردووە لە لای دەنگدەر، بۆیە رێژەی بەشداربوون لە هەر خولێکیی هەڵبژاردندا کەم ئەبێتەوە.

٤- هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق ساڵی ٢٠٢١ بە سیستەمی فرەبازنەیی هەڵبژاردن بەڕێوەچوو و، ئەزموونێکی سەرکەوتوو بوو، بۆ هەرێمی کوردستانییش سیستەمێکی گونجاوە، لەبەر ئەوەی عێراق و هەرێم هەمان

باروودۆخیان هەیە، بە تایبەت لەو رووەوە کە فرەیی لە هەردولادا بەرجەستەیە.

٥- سیستەمی فرەبازنەیی یارمەتیدەرە بۆ گەیشتنی سەربەخۆکان و پارتە بچووکەکان بۆ پەرلەمان بە هۆی ئەوەی دەنگدەر مافی دەنگدانی هەیە لە بازنەیەکی دیاریکراودا لە سنووری پارێزگاکەی خۆی.

راسپاردەکان:

١- پێشنیار ئەکەین یاسای هەڵبژاردنەکانی کوردستان هەموار بکرێتەوە، بە شێوەیەک سیستەمی هەڵبژاردن دابرێژرێت کە لەگەڵ پێویستییەکان و باروودۆخ و پێکهاتەی کوردستاندا بگونجێت بێلایەنیی و سەربەخۆیی تیا پارێزراو بێت، بەرژەوەندیی گشتیی تیا رەچاوبکرێت.

٢- هەڵبژاردنەکان لە کاتی خۆیدا بکرێت، چاودێریی چڕ بکرێت (ناوخۆیی و دەرەکیی) بۆ رێگریکردن لە هەر جۆرە گزییکردن و دەستوەردانێک بە مەبەستی گۆڕینی ئەنجامی هەڵبژاردنەکان.

٣- رێکخستنەوەی لیستی دەنگدەران لەسەر بنەمای زانیاریی ورد لەسەر ژمارەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان، لەم بوارەدا سوود لە داتاکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان وەربگیرێت کە لەم چەند ساڵەدا دەستیکردووە بە داتاکردنی زانیارییەکان.

٤- پێویستە پشت ببەسترێت بە پێوەر و بنەما نێودەوڵەتییەکان سوود وەربگیرێت لە هەر یاسایەک و سیستەمێکی هەڵبژاردن لە پێناوی دووبارە نەبوونەوەی کەموکوڕیی و خەوشی هەڵبژاردنەکانی پێشوو.

٥- لە پێناو چەسپاندنی سیستەمی هەڵبژاردنی کارپێکراودا، زۆر گرنگە کۆمسیۆنی باڵای سەربەخۆی هەڵبژاردنەکان سەربەخۆیی خۆیان بپارێزن لە لایەنگیریی، کەسانیی حزبیی نەبن تا دەستێوەردانیی سیاسیی روونەدات وگومان نەکەوێتە سەر پاکیی و بێ گەردیی و روونیی کارەکانیان.

سەرچاوەکان:

کتێبەکان:

أمين فرج شريف، الحكم الصالح في اقليم كوردستان، مطبعة هيفي، أربيل، ٢٠١٩.

ئارام جمال، دەرباز محەمەد، سیستەمەکانی هەڵبژاردن و شێوازی دابەشکردنی کورسییەکان. چاپی یەکەم، چاپخانەی رەهەند، سلێمانی، ٢٠١٤.

حيدر موسى منخي القريشي، التدخل العسكري وآثاره في العلاقات الدولية، المركز العربي للنشر والتوزيع، القاهرة، ٢٠١٨.

خامۆش عمر عبدالله، تیۆری گشتیی یاسای دەستووری و سیستەمی دەستووری لە عێراق، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١١.

سرهنك حميد البرزنجي، الأنظمة الانتخابية والمعايير القانونية الدولية لنزاهة الانتخابات، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت، لبنان، ٢٠١٥.

عبدالرحمن سليمان الزيباري، الوضع القانوني لأقليم كوردستان العراق في ظل قواعد القانون الدولي العام، مؤسسة موكرياني للطباعة، أربيل، ٢٠٠٢.

فرسەت سۆفی علی، پێگەی یاسایی هەرێمە بەنێودەوڵەتیی کراوەکان، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٨.

فريد أسسرد، المسألة الكوردية بعد قانون إدارة الدولة العراقية، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٤.

بڵاوكراوەكان:

أزهار عبدالله حسن و شيماء جمال محمد، آليات اصلاح النظام الانتخابي في العراق، مجلة كلية القانون للعلوم القانونية والسياسية، المجلد ١١، العدد ٤٢، جامعة كركوك، ٢٠٢٢.

أياد خضر عباس، أثر النظام الانتخابي على التمثيل النيابي في العراق، مجلة جامعة تكريت للحقوق السنة (٧)، المجلد (٧)، العدد (٢)، الجزء (٢)، ٢٠٢٢.

إرواء فخري عبداللطيف، مبادئ النظام الانتخابي في العراق لعام ٢٠١٠، مجلة جامعة تكريت للحقوق، المجلد ٢، العدد ٥، ٢٠١٠.

سەردار قادر محی الدین. مەیسون حەوێز محەمەد، تایبەتمەندییەكانی ئاستی بەشداریی سیاسیی لە پرۆسەی هەڵبژاردنی خولی سێیەم و چوارەمی پەرلەمانی كوردستان، گۆڤاری پۆلیتەكنیک بۆ زانستەكانی مرۆڤایەتی و كۆمەڵایەتییەكان، بەرگی ٣ ژمارە ١ ساڵی ٢٠٢٢، زانكۆی پۆلیتەكنیكی هەولێر.

شۆرش حسن عمر، كاروان أورحمان إسماعيل، یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق ژمارە ٩ ساڵی ٢٠٢٠ و كاریگەریی لەسەر پرۆسەی دیموكراتی لە عێراق، گۆڤاری زانكۆی تیشک، ساڵی شەشەم، هەولێر، ٢٠٢١.

لقمان عثمان أحمد و الفاروق عبدالرحمن عباس، تطور النظام الانتخابي في العراق (٢٠٠٥ – ٢٠١٤) مجلة جامعة تكريت للعلوم القانونية، السنة ٦، العدد ٢٣، ٢٠١٤.

مهند عبدالوهاب مرموص، أثر استخدام قانون سانت ليغو المعدل على التمثيل النيابي في العراق، مجلة السلام الجامعة، مجلة فصلية محكمة للعلوم الانسانية، العدد ١٧، العراق، ٢٠٢٤.

هيوا علي حسين، سليمان كريم محمود، ضرورة وضع الدستور لإقليم كوردستان وتداعيات إستئخار إقراره، مجلة كلية القانون للعلوم القانونية والسياسية، جامعة كركوك، المجلد ٥، العدد ١/١٨، ٢٠١٦.

وەقائعی کوردستان ژمارە ٣٠٥ لە رۆژی ٢٣/ ٥/ ٢٠٢٣.

دۆخی سەروەری یاسا لە هەرێمی كوردستاندا، لە بڵاوكراوەكانی ئینستیتیوتی پەی بۆ پەروەردە و گەشەپێدان، ژمارە ١٠١، هەولێر، ٢٠٢٤.

دەستوور و یاساكان:

دەستووری كۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥.

یاسای هەڵبژاردنەكانی ئەنجومەنی نیشتمانی كوردستان – عێراق ژمارە (١) بۆ ساڵی ١٩٩٢.

یاسای سەرۆكایەتی هەرێمی كوردستان ژمارە (١)ی ساڵی ٢٠٠٥ هەمواركراو

یاسای ژمارە ١٥ ساڵی ٢٠١٣ یاسای هەمواری حەوتەمی یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمانی كوردستان - عێراق

یاسای هەڵبژاردنەكانی ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق ژمارە ٩ ساڵی ٢٠٢٠.

یاسای ژمارە (١٢)ی ساڵی ٢٠٢٢ یاسای بەردەوامبوونی خولی پێنجەمی پەرلەمانی كوردستان - عێراق

بڕیارەکان:

بڕیاری ژمارە ٦٨٨ ئەنجوومەنی ئاسایش

بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵیی (٨٣) و یەکخراوەکانی ژمارە (١٣١ و ١٨٥).

مجلس القضاء الأعلى، الهيئة القضائية للانتخابات، العدد: ٣٥٥/ الهيئة القضائية للانتخابات/ ٢٠٢٤ في ٢٠/ ٥/ ٢٠٢٤.

قرار مجلس المفوضين رقم (٢) للمحضر الاستثنائي (٣٢) المؤرخ في ٣/ ٦/ ٢٠٢٤.

دەقی ڕاگەیاندنی کۆتایی کۆنگرەی ئۆپۆزسیۆنی عێراق لە لەندەن ساڵی ٢٠٠٢.

چاوپێکەوتن:

چاوپێکەوتن لەگەڵ حاکم شیخ لەتیف ئەمین، ئەندامی پێشووی پەرلەمانی عێراق. (١٠/ ٩/ ٢٠٢٤)

پێگە ئەلکترۆنییەکان:

فارس كمال نظمي، قانون الانتخابات الجديد في العراق: تجميع الهوية الوطنية أم تشظيتها؟، مقالة منشورة على شبكة الالكترونية العربية نت، (٢٠٢٤/٧/١٥) https://www.alarabiya.net/politics/١٦/١١/٢٠٢٠

لە مێژووی حوکمڕانی هەرێمی کوردستاندا هیچ هەڵبژاردنێك لە وادەی خۆیدا نەکراوە، بابەتێکی بڵاوکراوە لە پێگەی ئەلکترۆنی کەرکوک ناو https://kirkuknow.com/ku/news/٦٩٣٢١

هۆگر ئیبراهیم حەکیم. سیستەمی هەڵبژاردن و هاوکێشەکانی دەسەڵات لە هەرێمی کوردستان شێواز و سیناریۆ ئایندەییەکانی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی. https://www.centerfs.org/electoral-system-and-power-equations-in-the-kurdistan-region/

عومەر نورەدینی، وادەی تازەی هەڵبژاردن، پێگەی ئەلکترۆنیی ڕوانگەی پەی. https://payinstitute.org/٢٠٢٤/٠٦/٢٠٢٤-٠٦-٢٦١٣١٣٥٥.html

سەربەست مستەفا، گرنگە هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە کاتی خۆیدا ئەنجام بدرێ، پێگەی ئەلکترۆنیی هەرێم نیووز. https://haremnews.com/details/٢٩١٠٧

علاء إبراهيم محمود الحسيني، قانون انتخابات مجلس النواب العراقي الجديد في الميزان، الموقع الالكتروني شبكة النبأ المعلوماتية. https://annabaa.org/arabic/rights/٢١٧٠٢

دائرة تمكين المرأة تهنئ المرشحات الفائزات بانتخابات مجلس النواب الجديد، الأمانة العامة لمجلس الوزراء الموقع الرسمي.

https://cabinet.iq/ar/category/E٨٧٥-٧٧٣٠٣٦١D-٤C٩١-A١F١-BB٢E٩٠F١F٢٥٨/E٨٧٥-٧٧٣٠٣٦١D-٤C٩١-A١F١-BB٢E٩٠F١F٢٥٨

پێگەی ئەلکترۆنیی ڕۆژ نیووز. https://rojnews.news/?p=٢٣٧٥٦٤

Abstract

Election System in KRI in Light of the Iraqi Federal Court Decision

This study discusses the electoral system in the Kurdistan Region, especially in terms of the Region's

orientation to one or more electoral divisions/wards. The two main political parties are divided over the issue; one of them supports a one-division system, which was followed for five consecutive general elections, and the other party supports multi-division system with the aim of changing the power balance in Kurdistan. The dispute between the two parties on this issue has led to the extension of the parliament's term in the past as well as its dissolution. The multi-division is now the rule of the game due to the decision of the Federal Supreme Court of Iraq.

This study examines the extent to which the division of the Kurdistan Region based on the number of cities into four constituencies will affect the change of the political map and to what extent it will lead to the emergence of new political parties and electoral lists.

In this study, descriptive and analytical methods have been used to describe the impact of the one-division/ward system in the past, and an analysis of the electoral law and the decision of the Federal Supreme Court on the elections of the sixth term of the parliament. It concludes that the election for the Iraqi Parliament in 2021 presents a successful experience and it will be useful and suitable for the Kurdistan Region. This is because Iraq and the Kurdistan Region have the same situation, except for the following: the multi-division system helps independents and smaller parties gain access to the parliament because voters have the right to vote in a particular constituency within their provincial boundaries.

Keywords: Parliament, Multi-Circle, Electoral System, Federal Court, Kurdistan Region.